

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαθητική Κινητικότητα τις δεκαετίες 1970 & 1980

Η Παιδόπολη “Αγία Σοφία” Βόλου & η Μαθητική Εστία Κόνιτσας

Ιστορία & βιωματικές ιστορίες οικοτρόφων μαθητών

ANNA ΔΑΛΑΜΑΓΚΑ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών :
ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ**

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ελευθερία Δέλτσου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας**

Βόλος 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
Δομή και Οργάνωση	7
Μεθοδολογία της έρευνας.....	9
Α΄ ΜΕΡΟΣ	
Ιστορικό πλαίσιο	13
Ο Έρανος της Βασιλίσσης	14
Ίδρυση και λειτουργία των παιδοπόλεων - παιδόπολη Αγία Σοφία	18
Η Βασιλική Πρόνοια – παιδοπόλεις και μαθητικά οικοτροφεία	21
Από την βασιλική πρόνοια στην κοινωνική πρόνοια	26
Η παιδόπολη Αγία Σοφία και η μαθητική εστία Κόνιτσας από το παρελθόν στο παρόν	28
Β΄ ΜΕΡΟΣ	
Εθνογραφική έρευνα πεδίου	33
Εκπαιδευτικές ανισότητες, περιφερειακή (υπ)ανάπτυξη και μαθητικά οικοτροφεία	37
Αναχώρηση, Αποχωρισμός. Ζητήματα ταυτοτήτων	41
Καθημερινότητα και συνθήκες διαβίωσης στα οικοτροφεία	46
Μνήμη και Μεταμνήμη	54
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	60
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	62
ΑΠΟΘΕΤΗΡΙΑ, ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ, ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ, ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ	65

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιδέα για την εκπόνηση του συγκεκριμένου θέματος για την διπλωματική εργασία του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών “Σπουδές στην Κινητικότητα”, ξεκίνησε όταν το φθινόπωρο του 2022 πέρασα μερικούς μήνες στην Αγριά Βόλου, διαμένοντας πολύ κοντά στις εγκαταστάσεις της πρώην παιδόπολης “Αγία Σοφία”. Καθημερινά διερχόμενη από τον παραλιακό δρόμο, που ενώνει την πόλη του Βόλου με το νότιο Πήλιο, δεν μπορούσα να μην παρατηρήσω τα εμβληματικά πέτρινα κτίρια που στέκονται ατενίζοντας τον Παγασητικό κόλπο και τις εγκαταστάσεις της μεγάλης τσιμεντοβιομηχανίας.

Είναι δύσκολο να μην προσέξει κανείς το περιφραγμένο συγκρότημα των δεκατριών πέτρινων κτιρίων με τον χορταριασμένο προαύλιο χώρο και το εγκαταλελειμμένο τσιμεντένιο γήπεδο, απ’ όπου σήμερα βλέπεις να βγαίνουν έφηβοι αφρικανικής καταγωγής, περιμένοντας στην παρακείμενη στάση το αστικό λεωφορείο που θα τους μεταφέρει στην πόλη του Βόλου. Ατενίζοντας τα μεγάλα πέτρινα κτίρια, είναι εύλογη η απορία που δημιουργείται στον περαστικό παρατηρητή για έναν χώρο με έντονη συναισθηματική και νοηματοδοτική φόρτιση, έναν χώρο όπου οι μνήμες και οι ιστορίες χιλιάδων παιδιών, που έζησαν εκεί κατά την παιδική και εφηβική τους ηλικία είναι διάχυτες.

Το παρελθόν μοιάζει να στοιχειώνει το παρόν και να εξάπτει την περιέργεια για την αναζήτηση των προηγούμενων χρήσεων του χώρου, που ακόμα και σήμερα αποκαλείται *Παιδόπολη Αγία Σοφία*, όπως μαρτυρεί και η μεγάλη ταμπέλα στην είσοδο, παρά το γεγονός ότι η χρήση των κτιρίων, τα περισσότερα από τα οποία έχουν εγκαταλειφθεί στην φθορά του χρόνου, έχει αλλάξει. Η έντονη ιστορική, πολιτική, κοινωνική, και συναισθηματική βαρύτητα του χώρου είναι διάχυτη, μέσα και έξω από τους επιβλητικούς πέτρινους τοίχους, εξάπτοντας το φαντασιακό του περαστικού παρατηρητή και σε μεταφέρει πίσω σε άλλες εποχές, στην μεταπολεμική Ελλάδα. Τότε που η φτώχεια, η ορφάνια, οι κακουχίες και οι πολιτικές διώξεις ήταν κοινωνικά φαινόμενα πολύ συνηθισμένα, σε μία χώρα που πάσχιζε να ορθοποδήσει μετά από μια δεκαετία συνεχούς πολέμου.

Οι απορίες μεγάλωσαν όταν σε μια συζήτηση με την εξήντα ενός ετών σήμερα σπιτονοικοκυρά μου, σχετικά με την ζωή στην Αγριά κατά την παιδική της ηλικία, αναπολώντας τις σχολικές της μνήμες και κοιτάζοντας φωτογραφίες από τα γυμνασιακά της χρόνια, όταν φοιτούσε στο Γυμνάσιο της Αγριάς, αναφέρθηκε στους συμμαθητές της που ζούσαν στην παιδόπολη. Τότε, στα τέλη της δεκαετίας του εβδομήντα, η Αγριά δεν είχε ακόμη γίνει προάστιο του Βόλου και το τουριστικό θέρετρο που είναι σήμερα, αλλά ήταν ένα αναπτυσσόμενο παραθαλάσσιο χωριό, επίνειο των ορεινών χωριών του δυτικού Πηλίου, της Δράκειας και του Αγίου Λαυρεντίου και οι κάτοικοι της, κυρίως ασχολούνταν με τις αγροτικές καλλιέργειες, την κτηνοτροφία και την αλιεία, ή απασχολούνταν ως εργάτες στην παρακείμενη τσιμεντοβιομηχανία.

Ποια όμως ήταν η χρήση, κατά τις δεκαετίες του εβδομήντα και του ογδόντα, αυτών των δεκατριών επιβλητικών πέτρινων κτιρίων, που τα περισσότερα σήμερα έχουν εγκαταλειφθεί να ρημάζουν στον χρόνο; Πως τριάντα και σαράντα χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου λειτουργούσε ακόμα η παιδόπολη και με ποια μορφή; Ποια παιδιά ζούσαν στην παιδόπολη και γιατί φιλοξενούνταν σε ένα ίδρυμα ακόμα και μετά την μεταπολίτευση, όταν η πολιτική συμφιλίωση είχε και επίσημα θεσμοθετηθεί, η Ελλάδα αναπτυσσόταν ταχέως οικονομικά και κοινωνικά και η χώρα ετοιμαζόταν να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, ως ισότιμο μέλος των προηγμένων δυτικοευρωπαϊκών κρατών;

Η περιέργεια μου αναζωπυρώθηκε, όταν στα πλαίσια των σεμιναρίων του μεταπτυχιακού προγράμματος ασχοληθήκαμε με τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, μελετώντας τις αφηγήσεις ανθρώπων που κατά την διάρκεια του πολέμου διήνυσαν την παιδική ηλικία, οι οποίες περιλαμβάνονται στο βιβλίο της Riki Van Boeschoten και του Loring Danforth, με τίτλο: *“Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης”*. Μέσα από τις μαρτυρίες των παιδιών, που τα χρόνια του πολέμου ζούσαν σε χωριά της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης και με την συμμετοχή της συγγραφέως, αναβίωσαν οι *Παιδοπόλεις της Φρειδερίκης*. Εκεί, κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου μεταφέρθηκαν περίπου 18.000 παιδιά, μετά από

συντονισμένες επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού, ενώ παράλληλα, από τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος περί τα 25.000 παιδιά μεταφέρθηκαν, μέσω προγραμμάτων εκκένωσης, στις επονομαζόμενες “παιδικές κατασκηνώσεις” που λειτουργούσαν σε χώρες στην ανατολική Ευρώπη.

Μια από τις πρώτες επτά παιδοπόλεις, από τις 54 (V. Boeschoten & Danforth 2015, 132-139) που συνολικά ιδρύθηκαν κατά την διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου, ήταν και η παιδόπολη *Αγία Σοφία* στην Αγριά, Βόλου. Μια άλλη παιδόπολη που ιδρύθηκε με το Βασιλικό Διάταγμα του 1947¹, ήταν στην Κόνιτσα του νομού Ιωαννίνων, που σε αντίθεση με την παιδόπολη Αγριάς, λειτούργησε μόλις για λίγες εβδομάδες, αφού η μάχη της Κόνιτσας, τον Δεκέμβριο του 1947, εξανάγκασε στην εσπευσμένη εκκένωση της (V. Boeschoten & Danforth 2015, 120) και την μεταφορά των παιδιών που φιλοξενούνταν, στην παιδόπολη *Αγία Ελένη* στα Ιωάννινα και *Ζηρός* στην Πρέβεζα .

Η μελέτη και παρουσίαση στο μεταπτυχιακό σεμινάριο της συνέντευξης της Ευτέρπης Τσίου², η οποία προερχόμενη από το χωριό Λυκόρραχη στους πρόποδες του όρους Γράμμος, τον Οκτώβριο του 1947, σε ηλικία δώδεκα ετών, μεταφέρθηκε από τον Εθνικό Στρατό, αρχικά στην Κόνιτσα και κατά τα επόμενα τρία χρόνια έζησε σε τέσσερις διαφορετικές παιδοπόλεις, μου κίνησε το ενδιαφέρον. Οι γλαφυρές περιγραφές της για την ζωή στις παιδοπόλεις κατά την διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου, σε συνδυασμό με την διαπίστωση ότι κάποιες παιδοπόλεις, όπως η παιδόπολη *Αγία Σοφία* στην Αγριά Βόλου, συνέχιζαν να λειτουργούν, πλέον ως οικοτροφεία, τις δεκαετίες του εβδομήντα και του ογδόντα, όταν εκεί φιλοξενούνταν οι συμμαθητές της σπιτονοικοκυράς μου, με ώθησαν να ερευνήσω περαιτέρω.

Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, προτίθεμαι να μελετήσω, μέσα από την ιστορία των παιδοπόλεων και της *Βασιλικής Πρόνοιας* των μεταπολεμικών χρόνων, καθώς και τις βιοματικές ιστορίες ανθρώπων που έζησαν στα δύο μαθητικά οικοτροφεία, Αγριάς και Κόνιτσας, στις δεκαετίες του εβδομήντα και του ογδόντα, την ιστορία των δύο δομών

1 Βλέπε Βασιλικό Διάταγμα της 10ης Ιουλίου 1947 περί Ίδρυσης του «Εράνου Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών», ο οποίος έμεινε γνωστός και ως «Ερανός της Βασιλίσσης».

2 Ολόκληρη η συνέντευξη που έδωσε η Ευτέρπη Τσίου στην Riki Van Boeschoten και στον Loring Danforth, τον Ιούνιο του 2001, περιλαμβάνεται στο βιβλίο τους (Van Boeschoten & Danforth 2015) σελίδες 254–263.

της παιδόπολης Αγία Σοφία στην Αγριά και της μαθητικής εστίας στην Κόνιτσα, καθώς και την μαθητική κινητικότητα στην ελληνική επαρχία εκείνη την εποχή. Συνδυάζοντας την εθνογραφική παρατήρηση και ανάλυση με την κοινωνική μνήμη ανθρώπων που έζησαν τότε εκεί θα επικεντρωθώ, μέσα από τις βιωματικές αφηγήσεις των πληροφορητών μου, στις συνθήκες διαβίωσης στις δύο δομές, που λειτούργησαν σε δύο διαφορετικές γεωγραφικά και μορφολογικά περιοχές της Ελλάδας αρχικά για να αντιμετωπίσουν την κοινωνική, οικονομική και πολιτική αναγκαιότητα της μεταπολεμικής εποχής και στις δεκαετίες της μεταπολίτευσης φιλοξένησαν έφηβους μαθητές, προκειμένου να συνεχίσουν το σχολείο και να ολοκληρώσουν την δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Η είσοδος της Παιδόπολης Αγία Σοφία σήμερα

Η Μαθητική Εστία Κόνιτσας σήμερα

Δομή και οργάνωση

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στις δεκαετίες του 1970 και 1980, μέσα από τις βιωματικές ιστορίες ανθρώπων που από την ηλικία των δώδεκα έως και τα δεκαοκτώ τους χρόνια, έφυγαν από την οικογενειακή εστία για να μείνουν σε οικοτροφεία, με μοναδικό σκοπό να συνεχίσουν την σχολική εκπαίδευση στο Γυμνάσιο και το Λύκειο, καθώς και την ιστορική βιβλιογραφία.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στο ιστορικό πλαίσιο που ώθησε στην ίδρυση των παιδοπόλεων, όπως έχει καταγραφεί στην κοινωνική και πολιτική ιστορία και παρουσιάζεται στις βιβλιογραφικές πηγές. Γίνεται μια σύντομη περιγραφή της ίδρυσης του *Εράνου της Βασιλίσσης*, του οργανισμού που ήταν υπεύθυνος για την λειτουργία των παιδοπόλεων, που ενώ αρχικά παρουσιάστηκε σαν μια ανθρωπιστική προσπάθεια για την βελτίωση της ζωής των παιδιών που έμειναν ορφανά μετά την γερμανική κατοχή, ή ζούσαν σε καταυλισμούς προσφύγων σε όλη την Ελλάδα, αργότερα πήρε καθαρά ιδεολογικά χαρακτηριστικά και πολιτική κατεύθυνση, ως μια προσπάθεια να σωθούν τα παιδιά που ζούσαν στην Βόρεια Ελλάδα για να μην τα *‘απαγάγουν οι κομμουνιστές’* (Van Boeschoten & Danforth 2015, 40).

Στην συνέχεια, θα αναφερθώ στην *Βασιλική Πρόνοια*, η οποία ως συνέχεια του Εράνου, είχε υπό την εποπτεία της όλες τις παιδοπόλεις και δομές για τα παιδιά, μεταξύ των οποίων και τις μαθητικές εστίες, που λειτουργούσαν στην Ελλάδα κατά τις δύο μεταπολεμικές δεκαετίες και εν τέλει καταργήθηκε από την χούντα, στις αρχές της δεκαετίας του εβδομήντα, με την σύσταση του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας³ και την αντικατάστασή της από την κοινωνική πρόνοια. Κατόπιν θα αναφερθώ στα χρόνια της μεταπολίτευσης, οπότε, με συντονισμένη κρατική παρέμβαση, επήλθαν σημαντικές αλλαγές τόσο στη νομική υπόσταση και τις κτιριακές υποδομές, όσο και στην παιδαγωγική αντιμετώπιση των μαθητών. Οι αλλαγές ολοκληρώθηκαν κατά την δεκαετία του ογδόντα, όταν υπήρξε μια στροφή των δομών που φιλοξενούσαν

3 Προεδρικό Διάταγμα 572/1970, με τίτλο «Περί οργανώσεως, διαρθρώσεως, λειτουργίας και αρμοδιοτήτων των πάσης κατηγορίας Νομικών Προσώπων, Οργανισμών και Επιτροπών, εν τη Διοικήσει των οποίων μετέχει ο Βασιλεύς ή μέλος της Βασιλικής Οικογένειας», που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης, στο φύλλο 125, στις 2-6-1970.

ανήλικους προς τις σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους, όπως προκύπτει και από τις συνεντεύξεις των πληροφορητών.

Στο δεύτερο μέρος εστιάζω στην εθνογραφική μελέτη των δύο δομών, μέσα από τις βιωματικές μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν εκεί, ως παιδιά, από την ηλικία των δώδεκα έως την ηλικία των δεκαοκτώ ετών, προκειμένου να είναι σε θέση να συνεχίσουν το σχολείο μετά την αποφοίτηση από την πρωτοβάθμια βαθμίδα εκπαίδευσης.

Με επίκεντρο τις προσωπικές αφηγήσεις και την επιτόπια έρευνα που προηγήθηκε στις δύο περιοχές, Αγριά και Κόνιτσα, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω την καθημερινότητα των παιδιών που ζούσαν στα οικοτροφεία, τον τρόπο λειτουργίας και οργάνωσης, την εκπαίδευση στα τοπικά σχολεία, καθώς και τις εν γένει συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή στις δύο δομές. Μέσα από τα βιώματα και τις μνήμες τους για το παρελθόν, θα εστιάσω στην αναχώρηση από το σπίτι και τον αποχωρισμό από την οικογένεια, τις σχέσεις με τις οικογένειες, τους συμμαθητές τους και τους άλλους οικότροφους, τα όνειρα και τις επιδιώξεις τους για το μέλλον.

Στη συνέχεια, θα εμβαθύνω στις ταυτότητες των παιδιών πριν και μετά την είσοδο τους στις δύο δομές, αλλά και την επιρροή που άσκησε η εκεί διαμονή τους στην μετέπειτα ζωή τους. Αντιπαραβάλλοντας τη σχέση ανάμεσα στις έννοιες του *τόπου* και του *σπιτιού* αφενός και την επίδρασή τους στην δημιουργία των ταυτοτήτων αφετέρου, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω, μέσα από τις βιωματικές αφηγήσεις των συνεντεύξεων, εάν η διαμονή των πληροφορητών, κατά την εφηβική τους ηλικία, στα οικοτροφεία επηρέασε την μετέπειτα ζωή και τις μελλοντικές επιλογές τους.

Τέλος, σκοπεύω να εστιάσω στην λειτουργία της μνήμης, σε μια προσπάθεια ανάλυσης των εμπειριών και των βιωμάτων των πληροφορητών, όπως κατεγράφησαν στις προφορικές μαρτυρίες και τις συνεντεύξεις. Η επιλεκτικότητα και μεταβλητότητα της προφορικής μνήμης, ως μια διαδικασία μέσω της οποίας το παρελθόν έρχεται στο παρόν, αναπλάθεται και διαρκώς ανανεώνεται υπό το πρίσμα των εξελίξεων του παρόντος, καθώς και η επιρροή που ασκούν τα κοινωνικά πλαίσια στην διαμόρφωση των αναμνήσεων, επισημάνθηκε ήδη αρκετά

νωρίς από τον Halbwachs (1925). Νεώτεροι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν επισημάνει την καθοριστική σημασία που έχει στη διαμόρφωση των ψυχολογικών λειτουργιών όπως η μνήμη, το κοινωνικό-πολιτιστικό και ιστορικό πλαίσιο, σε σημείο που δεν είναι εφικτό να διαχωρισθεί το ψυχολογικό από το κοινωνικό-πολιτισμικό ιστορικό (Μ. Kontopodis & V. Matera, 2010, 1).

Στον επίλογο, στόχος είναι να παρουσιαστούν τυχόν συμπεράσματα που προέκυψαν τόσο από την βιβλιογραφική μελέτη, όσο και από την εθνογραφική έρευνα στην προσπάθεια αναζήτησης κοινών στοιχείων, ή διαφορών, στα βιώματα των μαθητών που έζησαν στα δύο μαθητικά οικοτροφεία.

Μεθοδολογία της έρευνας

Μέσα σε αυτά τα ανθρωπολογικά, ιστορικά και κοινωνικοπολιτικά πλαίσια, το εθνογραφικό πεδίο της έρευνας προσδιορίζεται χωρικά στις εγκαταστάσεις της παιδόπολης Αγία Σοφία, Αγριάς Βόλου και στην μαθητική εστία Κόνιτσας, παρόλο που η υπόθεση εργασίας της παρούσας εθνογραφίας επεκτείνεται στο χώρο και στο χρόνο, με την έννοια ότι τα δύο οικοτροφεία δεν ήταν μεμονωμένα αλλά υπάγονταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο οργάνωσης και χιλιάδες παιδιά μοιράστηκαν τις εμπειρίες των πληροφορητών μας. Άλλωστε η μαθητική εστία Κόνιτσας συνεχίζει να λειτουργεί και σήμερα, αν και με σημαντικά μειωμένη δυναμικότητα, όπως είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω κατά την επίσκεψή μου εκεί.

Η μελέτη στηρίχθηκε σε δύο άξονες, την βιβλιογραφικά αναζήτηση και την εθνογραφική, επιτόπια έρευνα πεδίου. Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, έγινε χρήση τόσο ιστορικών πηγών, όσο και πηγών της σύγχρονης ανθρωπολογικής βιβλιογραφίας, στην προσπάθεια ακαδημαϊκής τεκμηρίωσης των ευρημάτων της επιτόπιας έρευνας.

Παράλληλα με την αναζήτηση της βιβλιογραφίας, τα μεθοδολογικά εργαλεία συμπεριέλαβαν επιτόπια εθνογραφική έρευνα πεδίου στον Βόλο και την Αγριά, καθώς και στην ευρύτερη περιοχή της πρώην επαρχίας Κόνιτσας. Συγκεκριμένα, η έρευνα έγινε στο πλαίσιο αυτού

που οι Marcus και Fischer (1986, 94) αποκαλούν *‘πολυτοπική εθνογραφία’*, στην οποία ο ερευνητής, αντί να είναι εγκαταστημένος σε μια κοινότητα για όλο το διάστημα της έρευνας πεδίου, βρίσκεται σε κίνηση, καλύπτοντας ένα *‘δίκτυο από τόπους’*. Ο ερευνητής υιοθετεί μια στρατηγική που ο Marcus (1998, 79-104) αποκαλεί *‘ακολουθήστε τη ζωή’* και σύμφωνα με την οποία οι εθνογράφοι χρησιμοποιούν αυτοβιογραφικές αφηγήσεις για να ακολουθήσουν την τροχιά της ζωής των ανθρώπων. Ο James Clifford, με την σειρά του, αναφέρεται σε μια νέα μορφή εθνογραφίας που *‘δεν αφορά τόσο την παραμονή σε ένα συγκεκριμένο χώρο, όσο μια σειρά ταξιδιωτικών συναντήσεων’* (1997, 2). Πρόκειται για αυτό που ο Appadurai (1996, 33, 48, 50) ονομάζει *‘κοσμοπολίτικη εθνογραφική πρακτική’*, με την οποία οι ανθρωπολόγοι προσπαθούν να εντοπίσουν τα *‘έθνοτοπία’* ανθρώπων που δεν κατοικούν σε *‘αυστηρά τοπικές, χωροταξικά περιορισμένες’* κοινότητες.

Οι συνεντεύξεις περιέλαβαν πληροφορητές που φιλοξενήθηκαν, ως παιδιά, στις δύο δομές, την παιδόπολη Αγία Σοφία και την μαθητική εστία Κόνιτσας, κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980.

Κατά την διάρκεια του χειμώνα 2022-2023, ξεκίνησε η παρατήρηση στους χώρους της παιδόπολης Αγία Σοφία, εντοπίστηκε η ομάδα εστίασης (focus group) και έγιναν οι πρώτες επαφές με μέλη του *Συλλόγου Αποφοίτων Παιδοπόλεων*, που διαμένουν στον Βόλο. Εν συνεχεία, στις 15 Ιανουαρίου, 2023 συμμετείχα κατόπιν πρόσκλησης του συλλόγου, στην *Ετήσια Χειμερινή Συνάντηση Αποφοίτων Παιδοπόλεων*, που εφέτος έγινε στο Valis Resort, στην Αγριά και είχα την ευκαιρία να γνωρίσω αρκετούς απόφοιτους και να συζητήσω μαζί τους. Συγκεκριμένα, εκτενέστερα συζήτησα με τέσσερεις από τους παρευρισκόμενους αποφοίτους, που διαμένουν στον Βόλο, στην Αλεξάνδρεια Ημαθίας, στην Σούρπη και στην Μακρινίτσα Μαγνησίας, αντίστοιχα, καθώς και με την κυρία Παναγιώτα, ομαδάρχισσα στην παιδόπολη τις δεκαετίες του εβδομήντα και του ογδόντα και σημερινό κάτοικο Αγριάς. Επίσης, μίλησα με τον βραβευθέντα κατά την διάρκεια της εκδήλωσης, ως *‘Παιδοπολίτη της Χρονιάς 2022’*, κύριο Παναγιώτη Παρδαλό, Ομότιμο Καθηγητή Μαθηματικών στο Πανεπιστήμιο της Φλόριντα, που έζησε στην παιδόπολη Αγία Σοφία από το 1966 έως το 1972 και πλέον ζει και εργάζεται στις ΗΠΑ.

Το υλικό που συγκεντρώθηκε κατά την διάρκεια της εκδήλωσης ήταν πλούσιο, αλλά για τις ανάγκες αυτής της εργασίας κυρίως χρησιμοποιήθηκε η συνέντευξη που πήρα από τον Κυριάκο, οικότροφο, από το 1976 έως και το 1982, και μετέπειτα εργαζόμενο ως φύλακα στην παιδόπολη Αγία Σοφία. Επίσης, θα χρησιμοποιηθούν πληροφορίες από την συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2023, στο Δίκαστρο της δυτικής Φθιώτιδας, από την σύζυγο και την κόρη του, επί είκοσι έξι έτη (1970-1996), αρχικά υποδιευθυντή και μετέπειτα διευθυντή της παιδόπολης Αγία Σοφία, η οικογένεια του οποίου έζησε μέσα στις εγκαταστάσεις της δομής για οκτώ έτη.

Τον Ιούλιο του 2023, για την πραγματοποίηση της επιτόπιας έρευνας στην μαθητική εστία Κόνιτσας, έμεινα για δύο εβδομάδες στην Κόνιτσα και την ευρύτερη περιοχή της βορειοδυτικής Ηπείρου. Είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ αρκετά από τα σαράντα δύο χωριά της πρώην επαρχίας και σημερινού δήμου Κόνιτσας, απ' όπου κατάγεται η πλειοψηφία των οικότροφων στην μαθητική εστία και επισκέφθηκα όλα τα οικότροφεία που λειτουργούν σήμερα στην Κόνιτσα, καθώς και τα κτίρια όσων λειτουργούσαν στο παρελθόν.

Κατά την διάρκεια της έρευνας, πήρα τρεις συνεντεύξεις από τρόφιμους της μαθητικής εστίας Κόνιτσας, που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία. Συγκεκριμένα από τον Ντίνο, οικότροφο την δεκαετία του ογδόντα, όταν η μαθητική εστία πλέον φιλοξενούσε αγόρια και κορίτσια, από την Αντωνία, οικότροφο την δεκαετία του εβδομήντα που έμενε στο μαθητικό οικότροφείο θηλέων και από τον Κοσμά, οικότροφο την δεκαετία του εβδομήντα επίσης, που όμως έμενε στο γυμνασιακό οικότροφείο αρρένων, ο οποίος το 1988 και για μια τετραετία, υπηρέτησε ως διευθυντής της μαθητικής εστίας. Οι συνεντεύξεις έγιναν επί τη βάση του οδηγού συνέντευξης που είχα προετοιμάσει και δύο εξ' αυτών ηχογραφήθηκαν.

Επίσης, συζήτησα με δύο δασκάλους στο πρώτο δημοτικό σχολείο Κόνιτσας, τις δεκαετίες εβδομήντα και ογδόντα, καθώς και με τον εφημέριο της μητροπολιτικής εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κόνιτσας και μαθητή γυμνασίου την δεκαετία του εβδομήντα. Ο εφημέριος μας έδωσε πληροφορίες για τα δύο οικότροφεία, αρρένων και θηλέων που λειτουργούσε και λειτουργεί ακόμη η Μητρόπολη Κόνιτσας και μίλησε

για τις παιδικές του αναμνήσεις από το σχολείο και τους συμμαθητές του που έμεναν στα οικοτροφεία.

Κλείνοντας την εισαγωγή, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους τους πληροφορητές, είτε χρησιμοποιήθηκαν οι αφηγήσεις τους στην παρούσα εργασία είτε όχι, για τις εγκάρδιες συζητήσεις και που απλόχερα μοιράστηκαν μαζί μου τα προσωπικά τους βιώματα καθώς και τις αναμνήσεις τους από τη ζωή τους στα μαθητικά οικοτροφεία. Στην παρούσα εργασία δεν αναφέρονται τα πραγματικά ονόματα των πληροφορητών.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ιστορικό Πλαίσιο

Ξεκινώντας θα επιχειρήσουμε μια σύντομη περιγραφή του ιστορικού πλαισίου την εποχή ιδρύσεως των παιδοπόλεων, όπως έχει καταγραφεί στη βιβλιογραφία της κοινωνικής και πολιτικής ιστορίας.

Μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και ενώ η Ελλάδα πάσχιζε να επανιδρύσει το κράτος, να επανεκκινήσει την οικονομία και να επιδιορθώσει τις καταστραμμένες υποδομές της χώρας, ένας άλλος πόλεμος, εμφύλιος αυτήν την φορά, βρίσκεται προ των πυλών. Ο ελληνικός Εμφύλιος που διήρκεσε από το 1946 έως το 1949, ήταν ένας από τους καταστρεπτικότερους πολέμους στην ελληνική ιστορία και ο αιματηρότερος από την άποψη των στρατιωτικών απωλειών, καταμετρώντας, περίπου, 68.000 νεκρούς και στους δύο αντιπάλους και έναν αδιευκρίνιστο αριθμό θυμάτων στον άμαχο πληθυσμό. Οι θανατικές καταδίκες υπολογίζονται σε 8.000, ενώ εκτελέστηκαν περί τους 3.500 πολιτικούς κρατούμενους και 50.000 με 80.000 φυλακίστηκαν ή εξορίστηκαν (Λιάκος 2019, 330).

Επιπρόσθετα, ένας τεράστιος αριθμός ανθρώπων, που κυρίως ζούσαν στην Βόρειο Ελλάδα, των αποκαλούμενων 'ανταρτόπληκτων', αναγκάστηκαν να μετακινηθούν από τις εστίες τους. Το 1947 υπολογίζεται ότι περίπου 300.000 με 400.000 Έλληνες είχαν μετακινηθεί, ενώ στο τέλος του εμφυλίου ο αριθμός αυτός υπολογίζεται ότι ανήλθε στους 700.000 (Μαργαρίτης 2001, 593-596), οι μισοί εκ των οποίων ήταν παιδιά⁴.

Η ελληνική κυβέρνηση συνήθιζε να χαρακτηρίζει τον μετακινούμενο πληθυσμό ως 'συμμοριόπληκτο', υπονοώντας ότι είχαν εκδιωχθεί από τα σπίτια τους από τους αντάρτες, τους οποίους αποκαλούσε 'συμμορίτες'. Στην πραγματικότητα όμως, μεγάλο μέρος αυτού του

4 Η έκθεση της UNESCO, που εκδόθηκε το 1949, κάνει λόγο, μεταξύ άλλων, για εξαθλιωμένα παιδιά στα όρια της επιβίωσης που τριγυρνούσαν, ξυπόλητα, στα στρατόπεδα προσφύγων και για ένα εκπαιδευτικό σύστημα πλήρως κατεστραμμένο, καθώς περισσότερα από τα τρία τέταρτα των δέκα χιλιάδων σχολείων της χώρας είχαν καταστραφεί στη δίνη του πολέμου και μαζί τους τα σχολικά βιβλία και τα θρανία που είχαν γίνει καυσόξυλα.

πληθυσμού μεταφέρθηκε, βιαίως, από τον Εθνικό Στρατό για να στερήσει από τους αντάρτες την υλική υποστήριξη του τοπικού πληθυσμού, ενώ ένα άλλο μέρος με δική του πρωτοβουλία κατέφυγε στις πόλεις προκειμένου να γλυτώσει από τον μαινόμενο πόλεμο (Van Boeschoten & Danforth 2015, 122). Ουσιαστικά πρόκειται για πρόσφυγες δεδομένου ότι είχαν εξαναγκασθεί σε βίαιη μετακίνηση από τα χωριά τους και ζούσαν σε άθλιες συνθήκες είτε στις παρυφές των πόλεων, είτε σε στρατόπεδα προσφύγων (Van Boeschoten & Danforth 2015, 119, 123).

Ο Έρανος της Βασιλίσσης

Ενώ ο εμφύλιος πόλεμος μαινόταν στην Βόρειο Ελλάδα και οι πληγές από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στην ελληνική οικονομία και κοινωνία, δεν είχαν προλάβει να επουλωθούν, η κρατική πρόνοια ήταν εξαιρετικά περιορισμένη, βασισμένη εξολοκλήρου στην εξωτερική βοήθεια. Σε αυτό το κλίμα, τα ανάκτορα ανέπτυξαν πολυδιάστατη δραστηριότητα, συμπεριλαμβάνοντας και τον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας. Τον Ιούνιο του 1947, δύο μήνες μετά την στέψη της, η Φρειδερίκη προσκάλεσε μια ομάδα εύπορων γυναικών της Αθήνας, για να την βοηθήσουν σε έναν πανελλήνιο έρανο για την ανακούφιση των προσφύγων της χώρας. Εν συνεχεία, η Βασίλισσα αναλαμβάνει την πρωτοβουλία και με βασιλικό διάταγμα, στις 10 Ιουλίου 1947, ιδρύει τον *Έρανο Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών*⁵, ο οποίος έμεινε γνωστός ως *Έρανος της Βασιλίσσης*, κάνοντας παράλληλα έκκληση στους Έλληνες μέσω πανελλήνιου ραδιοφωνικού διαγγέλματος⁶, να συμβάλλουν στην παρεχόμενη βοήθεια προς τους πρόσφυγες της βορείου Ελλάδας (Χασιώτης 2009).

Κεντρικό σημείο του προγράμματος της Φρειδερίκης ήταν η σύσταση ενός δικτύου παιδοπόλεων, σε ασφαλείς περιοχές της Ελλάδας, οι

5 Συγκεκριμένα το βασιλικό διάταγμα του 1947 ανέφερε:

«Εγκρίνομεν την καθ' άπασαν την Επικράτειαν και επί εξάμηνον από της δημοσιεύσεως του παρόντος, διενέργεια εράνου προς βοήθειαν των πληθυσμών των πληγέντων εκ των διαδραματιζόμενων εις την Βόρειον Ελλάδα ή και αλλαχού γεγονότων. Ο έρανος ούτος (....) τελεί υπό την Υψηλήν προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης» (ΕτΚ 11/8/1947)

6 Στις 5 Ιουλίου 1947.

οποίες θα “παρείχαν, προσωρινά, καταφύγιο και πρόνοια για τα ορφανά, τα εγκαταλελειμμένα και αποστερημένα παιδιά {...} που προέρχονται από {...} περιοχές μη ασφαλείς, λόγω των σημερινών τραγικών συνθηκών” (Van Boeschoten & Danforth 2015, 124).

Παρά το καθεστώς νομικής ασάφειας ως προς τη μορφή και τις εργασιακές σχέσεις, ο *“Ερανός Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών”*, είχε κανονική γραφειοκρατική δομή⁷. Η χρηματοδότηση του Εράνου προερχόταν από δωρεές, εθελοντικές ή αναγκαστικές εισφορές, δασμούς στα δημόσια θεάματα (τέλος 5% επιβαλλόταν στα εισιτήρια κινηματογράφων και θεάτρων) και έμμεσους φόρους που επέβαλλε η κυβέρνηση στα τσιγάρα, το κρασί και τα εισαγόμενα είδη πολυτελείας για την στήριξη του ταμείου (Van Boeschoten & Danforth 2015, 125).

Τον Απρίλιο του 1948, η ελληνική κυβέρνηση σύστησε μια νέα συντονιστική επιτροπή *“Περιθάλψεως Απειλουμένων Παιδίων”*, επιφορτισμένη με την παρακολούθηση του συστήματος των παιδοπόλεων⁸, σε συνεργασία με τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό και τα υπουργεία Υγιεινής, Πρόνοιας, Παιδείας, Ανοικοδομήσεως και Προμηθειών. Ωστόσο, κινητήρια δύναμη του Εράνου της Βασίλισσας ήταν μια ομάδα γυναικών που έγιναν γνωστές ως *“οι εντεταλμένες κυρίες”* ή *“οι κυρίες της Βασιλίσσης”*, οι οποίες άνηκαν σε πολιτικά ενεργές, δεξιές, αθηναϊκές οικογένειες της μεγαλοαστικής τάξης⁹. Οι *“κυρίες της Βασιλίσσης”* ταξίδευαν συχνά στην βόρειο Ελλάδα για να επιβλέπουν τις παιδοπόλεις, διεξήγαγαν εκστρατείες στα μέσα μαζικής ενημέρωσης στην Ελλάδα και το εξωτερικό, με σκοπό να προωθήσουν

7 Για τη διοίκηση του ταμείου διορίστηκε μια συντονιστική επιτροπή αποτελούμενη από τριάντα επτά μέλη, μεταξύ των οποίων ήταν, ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών, ο κυβερνήτης των Βορείων Επαρχιών της Ελλάδας, ο πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, πρώην υπουργοί, νομικοί σύμβουλοι του Βασιλιά, διοικητές τραπεζών, εξέχουσες προσωπικότητες από τον χώρο της εκπαίδευσης, των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας. Παράλληλα, ιδρύεται και η πενταμελής Εκτελεστική Επιτροπή, ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, με αρμοδιότητα τη διαχείριση των οικονομικών του ταμείου (Χασιώτης 2009, 281).

8 Στις κεντρικές υπηρεσίες διοίκησης του συστήματος απασχολούνταν με επαγγελματική σχέση, περί τα εκατό άτομα, τα οποία απορροφούσαν περίπου το 4 έως 5% των συνολικών εσόδων του ταμείου, ενώ πολλοί περισσότεροι ήταν οι απασχολούμενοι στην επαρχία και τις επιμέρους υπηρεσίες, όπου πρέπει να προστεθούν και οι χιλιάδες του προσωπικού που εργάζονταν ως άμισθοι, σε εθελοντική βάση (Van Boeschoten & Danforth, 2015, 125-126).

9 Ιδιαίτερη δραστηριότητα ανέπτυξαν οι Αλεξάνδρα Μελά, νύφη του Παύλου Μελά, κόρη του προέδρου της Εθνικής Τράπεζας και αργότερα διευθύντρια του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας, η Λίνα Τσαλδάρη, χήρα του Παναγή Τσαλδάρη, και η Ελένη Λελούδα, που ήταν συγκεκριμένα υπεύθυνη και για την Παιδόπολη *“Αγία Σοφία”*.

τον έρανο, την εικόνα της Βασίλισσας¹⁰ και τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης για το παιδομάζωμα.

Έρανοι, εκτός από την Ελλάδα, διενεργούνταν και στο εξωτερικό από τις εντεταλμένες κυρίες, αλλά οικονομική ενίσχυση σε χρήματα και υπηρεσίες προσέφεραν και διεθνείς οργανισμοί όπως ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, η UNICEF, η UNESCO η UNRRA και η CARE. Μέσα σε ένα χρόνο ο Έρανος της Βασίλισσας είχε συγκεντρώσει σχεδόν δύο εκατομμύρια δολάρια, ενώ το 1949 έφθασε να έχει συνολικό προϋπολογισμό λειτουργίας τα οκτώ εκατομμύρια δολάρια (Van Boeschoten & Danforth 2015, 125-126).

Οι προσπάθειες της Φρειδερίκης για την φροντίδα των παιδιών της βόρειας Ελλάδας, αυξήθηκαν σε ένταση και επιτακτικότητα μετά την άνοιξη του 1948, όταν ο Δημοκρατικός Στρατός άρχισε να απομακρύνει παιδιά από τα χωριά που είχε καταλάβει και να τα στέλνει στην ανατολική Ευρώπη. Η ελληνική κυβέρνηση απάντησε με μια ανάλογη πρωτοβουλία, απομακρύνοντας δεκατέσσερις χιλιάδες παιδιά, από 'συμμοριόπληκτες' περιοχές και οδηγώντας τα σε παιδοπόλεις, επικαλούμενη, επικοινωνιακά, την ρητορική της 'σωτηρίας των παιδιών' και χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα εκκένωσης του ΔΣΕ ως κύρια δικαιολογία για το πρόγραμμα εκκένωσης της Βασίλισσας (Van Boeschoten & Danforth 2015, 129). Η ίδια η Φρειδερίκη στα απομνημονεύματά της έγραψε ότι "το κύριο σχέδιο, στην αρχή, ήταν να σώσουμε τα παιδιά μας στις βόρειες επαρχίες, ώστε να μην οδηγηθούν πέρα από τα σύνορα και διαπαιδαγωγηθούν ως εχθροί της χώρας" (Queen Frederica of the Hellenes 1971, 134).

Το πρόγραμμα του εράνου της Βασίλισσας, παρότι, αρχικά ξεκίνησε σαν μια προσπάθεια ανθρωπιστικής βοήθειας για τα παιδιά που ζούσαν σε προσφυγικούς καταυλισμούς σε όλη την Ελλάδα, σύντομα μετατράπηκε σε μια προσπάθεια διάσωσης των παιδιών της βορείου Ελλάδας, προκειμένου να μην τα απαγάγουν οι κομμουνιστές, αποκτώντας

10 Η Φρειδερίκη γράφει σχετικά στα απομνημονεύματά της: «Η εμπιστοσύνη μας προς αυτές ήταν τόσο μεγάλη, ώστε μπορούσαν να χρησιμοποιούν το όνομα του Βασιλέως και της Βασίλισσας, για να λάβουν οτιδήποτε τους χρειαζόταν για το έργο τους, αποφεύγοντας τις καθυστερήσεις της γραφειοκρατίας». (ΙΟΣ/ Κωστόπουλος, Τρίμης, Ψαρρά, Ψαρράς, 2002 «Τα ιδρύματα των Τέως. Βασιλικό Παρακράτος Πρόνοιας»).

καθαρά ιδεολογικό και πολιτικό πρόσημο¹¹. Τα περισσότερα παιδιά που ζούσαν στις παιδοπόλεις, είχαν απομακρυνθεί από τον Εθνικό Στρατό, απευθείας από χωριά της βορείου Ελλάδας που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των ανταρτών, ή που κινδύνευαν από τις επιθέσεις του ΔΣΕ (Van Boeschoten & Danforth 2015, 128).

Χάρτης των Παιδοπόλεων και των Βασιλικών Τεχνικών Σχολών που ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου
Φωτογραφία από το βιβλίο Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης, Van Boeschoten Riki και Loring M. Danforth.

11 Οι αφηγήσεις για την ίδρυση του Εράνου, χρησιμοποιήθηκαν, κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων του Ψυχρού Πολέμου, για να εξυπηρετήσουν την επικοινωνιακή στρατηγική της ελληνικής κυβέρνησης, τόσο εντός της χώρας, όσο και στο εξωτερικό, (Van Boeschoten & Danforth 2015, 128).

Ίδρυση και λειτουργία των παιδοπόλεων – Παιδόπολη Αγία Σοφία

Από το 1947 έως το 1950, λειτουργούσαν πενήντα τέσσερις παιδοπόλεις, σε ολόκληρη την Ελλάδα, υπό την επίβλεψη του Εράνου της Βασίλισσας. Στεγάζονταν σε εγκαταλελειμμένους στρατώνες, νοσοκομεία, στρατόπεδα προσφύγων, ή βίλες που δώριζαν πλούσιοι Έλληνες και υπολογίζεται, σύμφωνα με τα αρχεία του Εράνου, ότι φιλοξένησαν περίπου 18.000 παιδιά. Ενώ, σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή, οι παιδοπόλεις ιδρύθηκαν για τα ορφανά και εγκαταλελειμμένα παιδιά, ηλικίας από τεσσάρων έως δεκαέξι χρονών, εν τέλει φιλοξενούσαν και μεγαλύτερα παιδιά, ιδίως αγόρια, μέχρι και είκοσι χρονών, που θα μπορούσαν να στρατολογηθούν από τους αντάρτες (Vervenioti 2001, 14).

Η παιδόπολη Αγία Σοφία Βόλου ιδρύθηκε ένα μήνα μετά την ίδρυση του Εράνου (απόφαση της Ε.Ε. στις 28/8/1947) για 300 παιδιά. Οι πρώτες εγκαταστάσεις του 1947 βρίσκονταν στην Αγριά Βόλου, στο χώρο που παλαιότερα ήταν γνωστός ως αποθήκες Πετρίδη, από το όνομα του ιδιοκτήτη της περιοχής που νοίκιαζε το χώρο στην παιδόπολη (Τσούκας 2006, 63). Γρήγορα το όριο των παιδιών αποφασίστηκε να αυξηθεί σε 400, καθώς οι ανάγκες στη Θεσσαλία όλο και αυξάνονταν. Οι μαρτυρίες τροφίμων της εποχής κάνουν λόγο για αποθήκες ξύλινες με σκεπή από τσίγκο (Πατρή 2011, 20).

Η παιδόπολη Αγία Σοφία ήταν μια από τις πρώτες επτά που ίδρυσε ο Έρανος και όπου τα παιδιά δεν συγκεντρώθηκαν από τον Εθνικό Στρατό, αλλά οι γονείς ή οι κηδεμόνες υπέβαλαν αιτήσεις και μάλιστα αθρόες για την εισαγωγή, σε σημείο που αρκετοί τρόφιμοι χρειάστηκαν τη βοήθεια κάποιου γνωστού με επιρροή για να καταφέρουν να μπουν (Βερβενιώτη 2008, 192).

Ως προς τις συνθήκες διαβίωσης και το επίπεδο της παρεχόμενης φροντίδας στα παιδιά, οι παιδοπόλεις παρουσίαζαν μεγάλη διαφοροποίηση. Αρχικά, οι συνθήκες ήταν δύσκολες, τα παιδιά έμεναν σε αντίσκηνα, υπήρχαν ελλείψεις στον ρουχισμό και δεν υπήρχε καλό φαγητό, αλλά οι συνθήκες σταδιακά βελτιώνονταν. Καθώς ιδρύονταν νέες παιδοπόλεις, τα παιδιά που στεγάζονταν μαζί χωρίζονταν, ανάλογα

με το φύλο, την ηλικία και τις εκπαιδευτικές ανάγκες και μεταφέρονταν σε άλλες παιδοπόλεις. Η παιδόπολη Αγία Σοφία θεωρούνταν από τις καλύτερα οργανωμένες, με καλό φαγητό και με καλά οργανωμένο σύστημα βασικής εκπαίδευσης, καθώς παρείχε πρόσβαση σε γειτονικά γυμνάσια (Van Boeschoten & Danforth 2015, 138).

Το 1948, εντός του χώρου της παιδόπολης Αγία Σοφία, άρχισαν να δημιουργούνται και οι πρώτες τεχνικές σχολές με ειδικεύσεις στην ξυλουργική, υποδηματοποιεία, χειροτεχνία, ραπτική, υφαντική και κηπουρική τέχνη, ενώ το 1949 αποφασίστηκε ο διαχωρισμός αγοριών και κοριτσιών. Τα κορίτσια και τα μικρά αγόρια μεταφέρθηκαν στην παιδόπολη Απόστολος Παύλος στη Λάρισα, ενώ τα αγόρια, από δέκα ετών και άνω, παρέμειναν στην Αγριά (Βερβενιώτη 2008, 192).

Οι παιδοπόλεις είχαν αυστηρή, ιεραρχική οργάνωση και λειτουργούσαν με βάση τον συγκεκριμένο κανονισμό που εγκρίθηκε το 1948¹². Η ίδια οργάνωση διατηρήθηκε και τις επόμενες δεκαετίες μέχρι την αλλαγή του νομικού πλαισίου το 1970. Τα παιδιά χωρίζονταν σε ομάδες των είκοσι πέντε, υπό την ευθύνη μίας ομαδάρχισσας που ήταν υπεύθυνη για κάθε κοιτώνα και κοιμόντουσαν μαζί, σε κουκέτες, μέσα στον κοιτώνα. Οι νέες γυναίκες που υπηρετούσαν σε αυτές τις θέσεις ήταν συνήθως δασκάλες, ή γυναίκες που είχαν επιστρατευθεί από τοπικές θρησκευτικές οργανώσεις. Διευθυντές των παιδοπόλεων διορίζονταν συχνά πρώην στρατιωτικοί, ή εκπαιδευτικοί, φιλικά προσκείμενοι στο δεξιό καθεστώς και την μοναρχία.

Η καθημερινή ζωή ήταν αυστηρά δομημένη και πρώην τρόφιμοι την συνέκριναν συχνά με τον στρατό. Οι παιδοπόλεις αρκετές φορές είχαν δική τους εκκλησία και δημοτικό σχολείο, με αποτέλεσμα τα παιδιά που ζούσαν εκεί να έχουν λιγοστές επαφές με τη ζωή εκτός του ιδρύματος. Οι κοινόχρηστοι χώροι και οι τραπεζαρίες είχαν λιτή διακόσμηση και πάντα υπήρχαν κρεμασμένα τα πορτραίτα του Βασιλιά και της

12 Σύμφωνα με τον κανονισμό που είχε εγκριθεί από την Εκτελεστική Επιτροπή του Εράνου, τον Ιούνιο του 1948 (αρχείο Ε.Ο.Π., πρακτικά 34ης συνεδρίας, στις 14/6/1948) το προσωπικό των παιδοπόλεων αποτελούνταν: από τους/τις γενικό αρχηγό ή αρχηγό, υπαρχηγό, κοινοτάρχες, ομαδάρχες, γιατρό, αδελφή νοσοκόμο, βοηθό αδελφής, διαχειριστή, λογιστή, αποθηκάριο, οικονόμο, ιματιοφύλακα, μάγειρα, βοηθό μάγειρα, επιστάτη, θυρωρό, νυχτοφύλακα, πλύντρια, καθαρίστρια και εργάτες. Με λίγες εξαιρέσεις το προσωπικό, στην πλειοψηφία γυναίκες, έμενε μέσα στις παιδοπόλεις.

Βασίλισσας καθώς και εικόνες του Χριστού, της Παναγίας και ενίοτε των ηρώων της επανάστασης του 1821 (Van Boeschoten & Danforth 2015, 134).

Οι παιδοπόλεις ήταν αυτό που οι κοινωνικοί επιστήμονες χαρακτηρίζουν ως “ολοπαγή ιδρύματα” (Foucault 1979). Τα παιδιά φορούσαν στολές και εφαρμόζονταν σωματικές τιμωρίες, για εκπαιδευτικούς σκοπούς, ενώ οι προσκοπικές δραστηριότητες έπαιζαν βασικό ρόλο στο καθημερινό πρόγραμμα, το οποίο ήταν κοινό για όλες τις παιδοπόλεις. Οι τρόφιμοι ακολουθούσαν ένα πολύ συγκεκριμένο πρόγραμμα κάθε μέρα και περιθώρια προσωπικής επιλογής, προσωπικής ελευθερίας ή απομόνωσης δεν υπήρχαν, ενώ αντιθέτως οι καθημερινές λειτουργίες επιτελούνταν από όλους με τη σειρά που ήταν προκαθορισμένες και μέσα στα χρονικά περιθώρια που τους αναλογούσαν¹³.

Συγκεκριμένα, ξεκινούσαν πάντα την ημέρα τους με προσευχή και τραγουδώντας τον εθνικό ύμνο γινόταν η έπαρση της σημαίας. Στη συνέχεια, έκαναν την πρωινή γυμναστική, έτρωγαν όλοι μαζί πρωινό, σε μεγάλα τραπέζια στην траπεζαρία και κατόπιν πήγαιναν στο σχολείο. Μετά το σχολείο γευμάτιζαν στις траπεζαρίες, κοιμόντουσαν, μελετούσαν τα μαθήματά τους και τα αγόρια έπαιζαν ποδόσφαιρο. Η ημέρα έκλεινε με την υποστολή της σημαίας στον προαύλιο χώρο και το δείπνο, ενώ στις εννέα το βράδυ έσβηναν τα φώτα και όλοι πήγαιναν για ύπνο. Στο καθημερινό πρόγραμμα περιλαμβάνονταν και εργασίες, όπως φροντίδα των κήπων, των οικοσίων ζώων, η αποκομιδή των σκουπιδιών, που ανατίθεντο στα παιδιά ανά ομάδες, καθώς και το στρώσιμο των κρεβατιών, το καθάρισμα του κοιτώνα, κ.α. (Van Boeschoten & Danforth 2015, 134).

Συμπερασματικά, η ιδεολογία που διέπνεε τις παιδοπόλεις, όπως και τα υπόλοιπα ιδρύματα που ίδρυσε ο Έρανος, ήταν ξεκάθαρα εθνικιστική.

13 <<..το Παιδί δεν μπορούσε να ξέρει ότι όλα εκείνα τα χρόνια η ζωή του, ως και την παραμικρή της λεπτομέρεια, ακολουθούσε ένα αυστηρό και απαραβίαστο τυπικό, κοινό για όλες τις Παιδοπόλεις. Πολύ περισσότερο δεν μπορούσε να γνωρίζει ότι όλα εκείνα τα ιδρύματα ήταν δημιουργήματα μιας ταραγμένης και σκληρής εποχής με τις πιο σκοτεινές σκοπιμότητες. (...) Το λέω τώρα, αλλά πέρασαν αρκετά χρόνια για να καταλάβω πώς αυτό που έμεινε έξω εκείνη τη μέρα, ξένο σε μας, ήταν η ζωή, η απλή και πραγματική ζωή, μόνο που τότε δεν μπορούσα να το καταλάβω.>> (Ατζακός, 2007, 44, 59).

Σύμφωνα με το βασικό δόγμα του παραδοσιακού ελληνικού εθνικισμού, που επικράτησε στην κοινωνία τις δεκαετίες μετά τον Εμφύλιο, η Ελλάδα ήταν ένα ομοιογενές πολιτισμικά έθνος-κράτος, με καθοριστικά χαρακτηριστικά την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία και την ελληνική γλώσσα. Τα παιδιά των παιδοπόλεων, στο πνεύμα αυτό του ελληνο-χριστιανικού πολιτισμού, μάθαιναν πως να είναι πιστοί χριστιανοί ορθόδοξοι και υπάκουοι πολίτες του ελληνικού κράτους, με αφοσίωση στην πυρηνική οικογένεια και στην υποστήριξη της μοναρχίας και του στρατού (V. Boeschoten & Danforth 2015, 142-143).

*Η Βασίλισσα Φρειδερίκη κατά την επίσκεψή της στην Παιδόπολη Αγία Σοφία Βόλου
Φωτογραφία από το αρχείο της κας Κλεοπάτρας Τσακίρη-Χατζηαγγέλου*

Η Βασιλική Πρόνοια – παιδοπόλεις και μαθητικά οικοτροφεία

Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, τον Οκτώβριο του 1949, η Εκτελεστική Επιτροπή του Εράνου αποφάσισε πως τα παιδιά που ζούσαν στις παιδοπόλεις έπρεπε να επιστρέψουν στα χωριά τους. Η διαδικασία επιστροφής ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1950, προκειμένου τα παιδιά να προλάβουν να ολοκληρώσουν την σχολική χρονιά. Από τα 18.000 παιδιά που ζούσαν στις παιδοπόλεις, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Εράνου, επέστρεψαν, εντός του έτους, στις οικογένειές τους περίπου 16.000 παιδιά. Τα 2.000 παιδιά που δεν επανενώθηκαν με

τις οικογένειές τους, ήταν επειδή οι γονείς τους ήταν νεκροί, αγνοούμενοι, βρίσκονταν στην φυλακή, είχαν καταδικαστεί σε θάνατο ως κομμουνιστές, ή είχαν αυτοεξοριστεί στην ανατολική Ευρώπη (Van Boeschoten & Danforth 2015, 141). Μετά το 1951, από τις πενήντα τέσσερις παιδοπόλεις που είχαν ιδρυθεί κατά την διάρκεια του Εμφυλίου, συνέχισαν να λειτουργούν οι εννέα, μία από τις οποίες ήταν και η παιδόπολη Αγία Σοφία στην Αγριά Βόλου.

Όταν το πρόγραμμα επαναπατρισμού των παιδιών από τις παιδοπόλεις είχε ξεκινήσει για τα καλά, υπήρξε η ανησυχία αν τα παιδιά θα μπορούσαν να προσαρμοστούν στη ζωή στα κατεστραμμένα, από τον πόλεμο, χωριά. Συμμεριζόμενη τις ανησυχίες η Βασίλισσα, αποφάσισε, τον Μάρτιο του 1950, να ιδρύσει ένα σύστημα κέντρων νεότητας, γνωστών ως “Σπίτια του Παιδιού”¹⁴, σε μικρά χωριά κοντά στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας. Σκοπός της ίδρυσης των *Σπιτιών*, ήταν η εξύψωση του επιπέδου ζωής, η τόνωση του πατριωτικού και θρησκευτικού συναισθήματος, η προώθηση της κοινωνικής και ηθικής αγωγής στους νέους, καθώς και η παροχή επαγγελματικής κατάρτισης, κυρίως στον αγροτικό και τεχνικό τομέα. Στα Σπίτια του Παιδιού λειτουργούσαν επίσης βιβλιοθήκες, αίθουσες παιχνιδιών και δραστηριοτήτων (Van Boeschoten & Danforth 2015, 141).

Αυτά τα κέντρα νεότητας φρόντιζαν για την ψυχαγωγία των παιδιών διοργανώνοντας παιχνίδια, αθλητικά δρώμενα και κινηματογραφικές προβολές από πλανόδιες ομάδες. Διέθεταν, επίσης, διάφορα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά προγράμματα, προσαρμοσμένα στα πρότυπα και τους έμφυλους ρόλους που χαρακτήριζαν την αγροτική ελληνική κοινωνία της εποχής. Τα αγόρια εκπαιδεύονταν σε ξυλουργικές, σιδηρουργικές και οικοδομικές εργασίες, καθώς και στην κατασκευή υποδημάτων, την επιπλοποιία και την μελισσοκομική. Τα κορίτσια έπαιρναν μαθήματα φροντίδας νηπίων, πρώτων βοηθειών, υφαντικής, κεντήματος, ραπτικής και μαγειρικής. Τέλος, τα κέντρα διέθεταν προγράμματα δημόσιας υγείας, κτηνοτροφίας και γεωργίας για ολόκληρο το χωριό (Van Boeschoten & Danforth 2015, 142).

14 Έως το 1955 λειτουργούσαν στην Ήπειρο, Μακεδονία και Θράκη, εκατόν σαράντα “Σπίτια του Παιδιού” και είκοσι παραρτήματά τους, στα οποία φοιτούσαν περίπου είκοσι πέντε χιλιάδες παιδιά, σχετικά [«Εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ»](#), 14 Μαΐου 1955. σελ. 1, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.

Την ίδρυση των Σπιτιών του Παιδιού, ακολούθησε και η κυκλοφορία ομώνυμου περιοδικού¹⁵, σε στόχο την επικοινωνιακή προβολή των δραστηριοτήτων τους, ενώ παράλληλα οι επισκέψεις της Φρειδερίκης στα εν λόγω ιδρύματα, είχαν σημαντική κάλυψη από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης της εποχής¹⁶, ενισχύοντας την εικόνα του στέμματος στην κοινή γνώμη. Όπως αναφέρει ο απολογισμός της Βασιλικής Πρόνοιας το 1957, πάνω από 27.000 παιδιά παρακολουθούσαν προγράμματα σε κάποιο από τα κέντρα νεότητας, σημειώνοντας ότι “η οικογενειακή ατμόσφαιρα” θα επέτρεπε στους νέους να γίνουν “υποδειγματικά ελληνόπουλα”¹⁷, ενώ το 1960 λειτουργούσαν 250 κέντρα, με περισσότερα από πενήντα χιλιάδες παιδιά (Van Boeschoten & Danforth 2015, 142).

Το 1955, ως συνέχιση του “Εράνου Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών”, συστάθηκε το “Βασιλικό Ίδρυμα Πρόνοιας”, ή άλλως Βασιλική Πρόνοια, ένας οργανισμός με σκοπό την φροντίδα των παιδιών. Στην Βασιλική Πρόνοια αρχικά υπάγονταν οι εννέα παιδοπόλεις που εξακολουθούσαν να λειτουργούν μετά το 1950, τα Σπίτια του Παιδιού, δύο αγροτικές οικοκυρικές σχολές για κορίτσια, μια πρωτοβάθμια αγροτική σχολή, μια τεχνική σχολή για αγόρια, προγράμματα οικοτεχνίας και ταπητουργίας, η εθνικοθηρσκευτική αγωγή, κατασκευή έργων κοινής ωφελείας όπως σχολείων και νηπιαγωγείων σε ακριτικά χωριά¹⁸, καθώς και η έκδοση των περιοδικών «Το Σπίτι του Παιδιού» και «Η Παιδούπολη». Αργότερα στην Βασιλική Πρόνοια προστέθηκαν και οι Ομάδες Βοήθειας Υπαίθρου για εξωσχολική επαγγελματική εκπαίδευση και ψυχαγωγία, καθώς και η ίδρυση και λειτουργία κέντρων νεότητας σε αστικά κέντρα¹⁹.

15 Το περιοδικό το Σπίτι του Παιδιού, κυκλοφόρησε από το 1955 έως το 1969. Σχετικά βλέπε Ε.Λ.Ι.Α., <http://www.elia.org.gr/pages.fds?pagecode=08.03.12&langid=1>

16 Βλ χαρακτηριστικά, Εθνικό Οπτικοακουστικό αρχείο, Περιοδεία της Βασίλισσας Φρειδερίκης στην Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο, 29/05/1955 – 20/06/1955, [Τεκμήριο D2544 | Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο \(avarchive.gr\)](http://www.avarchive.gr/Τεκμήριο_D2544)

17 Βασιλική Πρόνοια, Απολογισμός δεκαετίας 1947-57, 1957, σελ.43.

18 Κατά την περιήγησή μου, τον Ιούλιο του 2023 στα χωριά του Δήμου Κόνιτσας, διαπίστωσα ότι όσα επισκέφτηκα έχουν ακόμα το, εγκαταλελειμμένο σήμερα, πέτρινο κτίριο του δημοτικού σχολείου χτισμένο από την Βασιλική Πρόνοια.

19 Βλέπε σχετικά Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο ADM35 - Αρχείο Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας (πρώην «Βασιλική Πρόνοια»).

Η Βασιλική Πρόνοια δεν ήταν κρατικός οργανισμός, αλλά είχε την σημαντική υποστήριξη του κράτους, τόσο μέσω των νομοθετικών πρωτοβουλιών και την διάθεση εκτάσεων γης, όσο και με την απευθείας κρατική χρηματοδότηση, κυρίως από έσοδα που προέρχονταν από τους έμμεσους φόρους²⁰. Δεδομένου ότι λειτουργούσε κάτω από την προστασία και καθοδήγηση της βασιλικής οικογένειας η προβολή του έργου του οργανισμού χρησιμοποιήθηκε, εκτενώς επικοινωνιακά, προκειμένου να προωθήσει την εικόνα των μελών της μοναρχίας και κυρίως της Βασίλισσας Φρειδερίκης²¹, ενώ ταυτόχρονα επιχορηγούνταν από κρατικούς πόρους.

Οι εννέα παιδοπόλεις που συνέχισαν να λειτουργούν, μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και τον επαναπατρισμό των *ανταρτόπληκτων* προσφυγόπουλων, επιτελούσαν πλέον κοινωνικό και προνοιακό έργο, πάντα μέσα στα πλαίσια της Βασιλικής Πρόνοιας και της διαπαιδαγώγησης σύμφωνα με τα πρότυπα της εποχής. Σκοπός τους ήταν η περίθαλψη, η στέγαση και η εκπαίδευση άπορων παιδιών, παιδιών που είχαν χάσει κάποιον από τους δύο γονείς, εγκαταλελειμμένων, ή παιδιών από προβληματικές, ή μονογονεϊκές οικογένειες. Αργότερα φιλοξενούσαν σύμφωνα με μαρτυρίες²², ακόμα και παιδιά που οι γονείς τους είχαν φύγει ως μετανάστες στην Γερμανία, καθώς και παιδιά από την Κύπρο μετά την τουρκική εισβολή (Πατρή 2011, 28).

Όσον αφορά στην παιδόπολη Αγία Σοφία, το 1958 ολοκληρώθηκε η κατασκευή του νέου κτιριακού συγκροτήματος στην τοποθεσία που υπάρχει και σήμερα, στην περιοχή Αστέρια της Αγριάς. Χτίστηκε σε ελαιώνα έκτασης 39 στρεμμάτων, μέρος του οποίου παραχωρήθηκε από την κοινότητα Αγριάς και τα εγκαίνια έγιναν στις 11 Φεβρουάριου 1959. Οι νέες εγκαταστάσεις περιελάμβαναν δεκατρία αυτόνομα κτήρια, τα οποία εξακολουθούν να υφίστανται, εκ των οποίων οκτώ κτίρια ήταν κοιτώνες για τα παιδιά και ένα κοιτώνας για το προσωπικό.

20 Σχετικά Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο Έλλης Ζαλοκώστα - «Βασιλική Πρόνοια», Αρ.Εισ. 458.

21 Βλ χαρακτηριστικά, Εθνικό Οπτικοακουστικό αρχείο, *Περιοδεία της Βασίλισσας Φρειδερίκης στην Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο*, 29/05/1955 – 20/06/1955, [Τεκμήριο D2544 | Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο \(avarchive.gr\)](#)

22 Σύμφωνα με την μαρτυρία της κας Αντωνίας Γεωργοπούλη, εργαζόμενη σε αρκετές παιδοπόλεις από το 1963 έως το 1994, μεταξύ των οποίων και η παιδόπολη Αγία Σοφία Βόλου.

Σε ένα μεγάλο ενιαίο κτηριακό συγκρότημα στεγάζονταν τα μαγειρεία, η τραπεζαρία, η αίθουσα ψυχαγωγίας, οι αποθήκες, το ραφείο, τα πλυντήρια, καθώς και τα γραφεία της διοίκησης. Στα υπόλοιπα κτίρια στεγάζονταν το αναρρωτήριο, τα εργαστήρια και το εξαθέσιο δημοτικό σχολείο (Πατρή 2011, 22).

Ένας άλλος φορέας που λειτουργούσε μέσα στο πλαίσιο της Βασιλικής Πρόνοιας ήταν το *Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα*, που αργότερα, το 1970, μετονομάστηκε σε *Εθνικό Ίδρυμα 'Ο Βασιλεύς Παύλος'*. Ο Βασιλιάς Παύλος, λίγο πριν την στέψη του το 1947 και παράλληλα με την πολυσχιδή δραστηριότητα της συζύγου του, ίδρυσε το *Εθνικό Ίδρυμα*, με σκοπό την "δια καταλλήλων μέσων εξύψωση του ηθικού, μορφωτικού, κοινωνικού και βιοτικού επιπέδου του Ελληνικού λαού"²³.

Υπό την αιγίδα του, και παραμένοντας πρόεδρος μέχρι τον θάνατό του, ο Βασιλιάς δημιούργησε διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα και προγράμματα,²⁴ εστιάζοντας αρχικά στην δημιουργία πρακτικών τεχνικών σχολείων και σχολείων οικοκυρικής για αγόρια και κορίτσια, αντίστοιχα, 16 έως 19 ετών. Αργότερα το ίδρυμα επέκτεινε τις δραστηριότητές του, ιδρύοντας νυχτερινά δημοτικά σχολεία για εργαζόμενους νέους, ναυτικό σχολείο, την Εθνική Εστία Διδασκάλων και το Εθνικό Εκπαιδευτήριο Αναβρύτων. Μεταξύ των άλλων, το ίδρυμα ασχολήθηκε και με την οικοτροφιακή κάλυψη μαθητών και φοιτητών, ιδρύοντας και λειτουργώντας φοιτητικά και μαθητικά οικοτροφεία, καθώς και μαθητικά κέντρα σε απομακρυσμένες περιοχές, μέσα στα πλαίσια και με την χρηματοδότηση της Βασιλικής Πρόνοιας (Διονυσιάδης 2010).

Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων και με την χρηματοδότηση του *Εθνικού Ιδρύματος 'Ο Βασιλεύς Παύλος'* ιδρύθηκαν και λειτουργούσαν τα μαθητικά οικοτροφεία στην Κόνιτσα. Γεγονός είναι ότι, κατά τις δύο μεταπολεμικές δεκαετίες, υπήρξε μια συντονισμένη κρατική πολιτική

23 Ίδρύθηκε με το βασιλικό διάταγμα «Περί συστάσεως Εθνικού Ιδρύματος» (ΦΕΚ Α' 41/15.3.1947) αρχικά ως «Εθνικό Ίδρυμα». Το 1955 μετονομάστηκε σε «Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα» και στη συνέχεια το 1970 σε «Εθνικό Ίδρυμα Βασιλεύς Παύλος» (Andreou A., Iliadou-Tachou S., Mpetsas I., 2012, 103-104).

24 Ιδιαίτερης ιστορικής σημασίας είναι οι τρεις βασιλικές τεχνικές σχολές στην Κρήτη, την Κω και την Λέρο, οι οποίες υποστηρίζονταν από τον Έρανο της Βασίλισσας και συνδέονταν στενά με το σύστημα των παιδοπόλεων (Van Boeschoten & Danforth, 2015, 136-138).

για την ανασυγκρότηση της κατεστραμμένης ακριτικής επαρχίας, που βίωσε τις καταστροφικές συνέπειες του εμφυλίου πολέμου πολύ περισσότερο από άλλες περιοχές, στοχεύοντας στην συγκράτηση του εναπομείναντος πληθυσμού και στην επιστροφή των εκτοπισμένων πίσω στα χωριά τους.

Η Βασιλική Πρόνοια, υλοποιώντας μεγάλο εύρος κοινωφελών και προνοιακών δράσεων, παίζει σημαντικό ρόλο στην μεταπολεμική προσπάθεια ανάπτυξης και αναζωογόνησης της επαρχίας Κόνιτσας. Εκτός από το Αναγνωστοπούλειο Γεωργικό Σχολείο, το οποίο ιδρύθηκε το 1925 και λειτουργούσε με την χορηγία του ομώνυμου δωρητή, ως γεωργική σχολή (Αναγνωστοπούλειον Γεωργικόν Σχολείον Κονίτσης 1961, 3), τα υπόλοιπα οικοτροφεία χρηματοδοτούνταν από την Βασιλική Πρόνοια. Συγκεκριμένα πρόκειται για το Κέντρο Παιδικής Μέριμνας, το οποίο λειτουργεί από τον μεσοπόλεμο και είναι γνωστό στους κατοίκους ως 'ορφανοτροφείο'²⁵, καθώς και τα Γυμνασιακά οικοτροφεία αρρένων και θηλέων, που λειτουργούσαν σε χωριστά, νοικιασμένα κτίρια και που αργότερα, το 1978, ενοποιήθηκαν και εγκαταστάθηκαν στο νεόδμητο κτίριο της μικτής πλέον μαθητικής εστίας. Επίσης, στις αρχές της δεκαετίας του εβδομήντα ιδρύθηκαν από την Μητρόπολη στην Κόνιτσα και τα δύο οικοτροφεία αρρένων και θηλέων, το δε αρρένων με καθαρά εκκλησιαστικό προσανατολισμό²⁶.

Από την Βασιλική Πρόνοια στην Κοινωνική Πρόνοια

Το 1970, μέσα στο πλαίσιο των προσπάθειών που καταβάλλει το δικτατορικό καθεστώς για τον περιορισμό της επιρροής και των αρμοδιοτήτων της βασιλικής οικογένειας, εκδίδεται προεδρικό διάταγμα²⁷, με το οποίο η Βασιλική Πρόνοια μετονομάζεται σε Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας (Ε.Ο.Π.), που πλέον λειτουργεί ως Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου, υπό τον έλεγχο και την εποπτεία του

25 Σήμερα υπάγεται στην Περιφέρεια Ηπείρου, αποκαλούμενη Μονάδα Προστασίας Παιδιού Κόνιτσας. [Μονάδα Προστασίας Παιδιού Κόνιτσας – Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας \(kkrpe.gr\)](http://monada-prostasis-paidiou-konitsas-kenτρο-koινωνikes-pronoias(kkrpe.gr))

26 Βλ. [Οικοτροφείο Θηλέων ~ Ιερά Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως Πωγωνιανής και Κονίτσης \(imdpk.gr\)](http://oikotrofeio-thlewn-~i-era-mhtropolh-dryinoupolews-pwγωνianhs-kai-konitsas(imdpk.gr))

27 Εκδίδεται το Π.Δ. 572/1970, ΦΕΚ 125/2-6-1970 με τίτλο «Περί οργανώσεως, διαρθρώσεως, λειτουργίας και αρμοδιοτήτων των πάσης κατηγορίας Νομικών Προσώπων, Οργανισμών και Επιτροπών, εν τη Διοικήσει των οποίων μετέχει ο Βασιλεύς ή μέλος της Βασιλικής Οικογένειας».

κράτους (άρθρο 2). Ο Ε.Ο.Π. είχε ως αποστολή του την οργάνωση και λειτουργία διαφόρων ιδρυμάτων που υπάγονταν στην Βασιλική Πρόνοια, μεταξύ των οποίων και των παιδοπόλεων (παράγραφος 3 του άρθρου 2), οριοθετώντας την μετάβαση από την βασιλική στην κοινωνική πρόνοια. Πλέον το κράτος, μέσω του Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών, έχει την εποπτεία της κοινωνικής πρόνοιας, καταργώντας την όποια συμμετοχή της βασιλικής οικογένειας.

Το νομοθετικό πλαίσιο της πρόνοιας εκσυγχρονίζεται και την διοίκηση, τόσο του Ε.Ο.Π. όσο και των επιμέρους ιδρυμάτων, ασκούν διορισμένα, από την κυβέρνηση, Διοικητικά Συμβούλια. Τα ιδρύματα στελεχώνονται, πλέον, από προσωπικό που προσλαμβάνουν τα Υπουργεία Δικαιοσύνης και Κοινωνικών Υπηρεσιών, επί τη βάση συγκεκριμένων επαγγελματικών ειδικοτήτων και προσόντων (επιμελητές ανηλίκων, κοινωνικοί λειτουργοί κ.α.). Τα ακίνητα και οι κτιριακές εγκαταστάσεις που υπάγονταν στην Βασιλική Πρόνοια μεταβιβάζονται αυτοδικαίως στον Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας²⁸ (Πατρή 2011, 28, 29).

Το 1998 ο Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας εντάχθηκε στον Εθνικό Οργανισμό Κοινωνικής Φροντίδας, ένα νέο Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, που η σύσταση του νομοθετικά προσδιορίζει την κοινωνική φροντίδα ως κρατική υπόθεση²⁹. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι παιδοπόλεις μετατρέπονται όπως και τα υπόλοιπα ιδρύματα κοινωνικής φροντίδας, από νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου σε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, αποτελώντας μέρος της ευρύτερης κρατικής μηχανής. Ο Εθνικός Οργανισμός Κοινωνικής Φροντίδας λειτούργησε μέχρι και το 2003, οπότε και μετονομάζεται σε Εθνικό Σύστημα Κοινωνικής Φροντίδας³⁰ και οι υπηρεσίες του μετατρέπονται

28 Στον Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας μεταβιβάστηκε ένα ποσοστό 55% από τα έσοδα της ερανικής επιτροπής της Βασιλικής Πρόνοιας, ενώ προβλέφθηκε η εκταμίευση ποσοστού 9% για την αντιμετώπιση των δαπανών μισθοδοσίας του νεοπροσλαμβανόμενου προσωπικού. Επίσης, ποσοστό των ερανικών εσόδων θα χρησιμοποιείτο υπέρ κάποιων κοινωφελών ιδρυμάτων με συναφές καθεστώς, όπως το νοσοκομείο Παίδων Αγία Σοφία, το νοσοκομείο Αποκατάστασης Απόστολος Παύλος και το Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής, ενώ τα υπόλοιπα χρήματα κατατέθηκαν σε ειδικό λογαριασμό στην Τράπεζα της Ελλάδος για την χρηματοδότηση κοινωφελών ιδρυμάτων και οργανισμών (άρθρο 8 του ΠΔ 572/1970).

29 Νόμος 2646/1998 (ΦΕΚ 236/20-10-1998) με τίτλο: «Ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας».

30 Νόμος 3106/2003

σε Μονάδες Κοινωνικής Φροντίδας του Περιφερειακού Συστήματος Υγείας και Πρόνοιας (Πατρή 2011, 32).

Όσον αφορά στα μαθητικά οικοτροφεία, το *Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα* όπου υπάγονταν, μετονομάζεται το 1970 σε *Εθνικό Ίδρυμα 'Ο Βασιλεύς Παύλος'* και συνεχίζει κανονικά την λειτουργία του μέχρι το 1981 που μετονομάστηκε σε Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας (Andreou A., Iliadou-Tachou S., Mpetsas I., 2012, 103-104).

Η παιδόπολη Αγία Σοφία και η μαθητική εστία Κόνιτσας από το παρελθόν στο παρόν

Από το 1998, οι οκτώ παιδοπόλεις που εξακολουθούν να λειτουργούν, μεταξύ των οποίων και η παιδόπολη Αγία Σοφία, αλλάζουν χαρακτήρα και πλέον αποτελούν υπηρεσίες του Εθνικού Οργανισμού Κοινωνικής Φροντίδας με σκοπό την παροχή κλειστής περίθαλψης σε ανήλικους, δύο κατηγοριών: α) ορφανών παιδιών και παιδιών από προβληματικές οικογένειες και β) παραβατικών ανηλίκων και παιδιών που είναι θύματα εκμετάλλευσης³¹.

Υπό αυτό το νομικό πλαίσιο η παιδόπολη Αγία Σοφία λειτουργεί μέχρι το 2003, οπότε και κλείνει οριστικά, ως ιδρυματικού τύπου κοινωνική υπηρεσία η οποία παρείχε υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας σε ορφανά παιδιά, καθώς και σε παιδιά με παραβατική συμπεριφορά, ή προερχόμενα από προβληματικές οικογένειες. Το 1998, σε κτίρια του συγκροτήματος μεταφέρεται το παράρτημα Βόλου της Ε.Λ.Ε.Π.Α.Π. (Ελληνική Εταιρεία Προστασίας Αναπήρων Παιδιών), ενώ από το έτος 2000 φιλοξενείται σε δύο κτίρια των εγκαταστάσεων της παιδόπολης το Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Αγριάς (Πατρή 2011, 33, 34).

Ο Κυριάκος που έζησε έως το 1982 ως οικοτρόφος στην παιδόπολη και αργότερα εργάστηκε ως φύλακας στις εγκαταστάσεις, μέχρι το 2003 που το οικοτροφείο έκλεισε οριστικά, θεωρεί ότι υπήρχαν μεγάλες ποιοτικές διαφορές στους τροφίμους που φιλοξενούνταν. Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, θυμάται:

31 Άρθρο 18 του νόμου 2646/1998.

“Εμείς πήγαμε στην παιδόπολη για να συνεχίσουμε το σχολείο, γιατί δεν γινόταν αλλιώς. Αργότερα (στις αρχές της δεκαετίας του ενενήντα) τα παιδιά μειώθηκαν, γιατί μπορούσαν να πάνε στο γυμνάσιο χωρίς να φύγουν από το σπίτι τους,... τα περισσότερα παιδιά ήταν Αλβανοί. Τα τελευταία χρόνια (λειτουργίας) τα πράγματα ήταν δύσκολα! Τα περισσότερα παιδιά έρχονταν με εισαγγελική εντολή, ήταν πολύ δύσκολο να τα χειριστείς”.

Είναι γεγονός ότι, στη βιβλιογραφία παρατηρείται σαφής συμπάθεια και νοσταλγία στο λόγο των πρώην τροφίμων και εργαζομένων³² προς την περίοδο του εμφυλίου και των δεκαετιών 1950-1960, σε σχέση με τις δεκαετίες της μεταπολίτευσης, όπου παρατηρούν μια ευρύτερη χαλάρωση ηθών και κανονισμών σε ατομικό, κοινωνικό και θεσμικό επίπεδο. Εκθειάζουν τα ιδεώδη της μεταπολεμικής εποχής, ενώ μιλούν απαξιωτικά τόσο για τη λειτουργία της παιδόπολης, όσο και για τα ίδια τα παιδιά τροφίμους, αλλά και για το ευρύτερο κλίμα της μεταπολίτευσης. Τονίζουν ότι μετά τη Δικτατορία δεν υπήρχε αυστηρό πρόγραμμα, καθώς τα παιδιά είχαν μεγαλύτερη ελευθερία που τελικά κατέληξε σε απειθαρχία και ασυδοσία. (Πατρή 2011, 30,31)

Σήμερα, όπως διαπίστωσα κατά την επιτόπια επίσκεψη μου, εκτός από το Ειδικό Δημοτικό Σχολείο και Νηπιαγωγείο Αγριάς, στο κτιριακό συγκρότημα φιλοξενείται η ‘Στέγη Υποστηριζόμενης Διαβίωσης’ του Δήμου Βόλου -σε δύο κτίρια- καθώς και, από το 2008, το ‘Κέντρο Φιλοξενίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων Βόλου’ υπό την εποπτεία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Επίσης, στο κεντρικό κτίριο του συγκροτήματος διατηρεί γραφεία ο ΕΕΣ, καθώς και την έδρα του ο Σύλλογος Αποφοίτων Παιδοπολιτών, ενώ τα υπόλοιπα κτίρια των εγκαταστάσεων είναι εγκαταλελειμμένα και έχουν σημαντικές φθορές.

32 Συνέντευξη της Αντωνίας Γεωργοσούλη, Διευθύντριας στην παιδόπολη Αγία Σοφία, στον Β. Σάνδρη, 7/4/2011, καθώς και της Κλεοπάτρας Τσακίρη- Χατζηαγγέλου, πρώην τροφίμου και μετέπειτα ομαδάρχισσας στην Μ. Πατρή, 17/8/2011.

Ένα από τα εγκαταλελειμμένα κτίρια, πρώην κοιτώνας στην Παιδόπολη Αγία Σοφία

Όσον αφορά στα μαθητικά οικοτροφεία, από την σύσταση, το 1981, του Εθνικού Ιδρύματος Νεότητας (Ε.Ι.Ν) υπάγονται πλέον στο Ε.Ι.Ν. και μετονομάζονται σε μαθητικές εστίες. Το Ε.Ι.Ν. θα συνεχίσει να λειτουργεί απρόσκοπτα ως Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου εποπτευόμενο από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων μέχρι το 2011.

Οι μαθητικές εστίες υπάγονται στο Ε.Ι.Ν. και στην ευρύτερη εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας για τα επόμενα τριάντα χρόνια, οπότε η πρόσφατη οικονομική κρίση της Ελλάδας και η συνεπακόλουθη ψήφιση των μνημονιακών νόμων, υποχρεώνουν το 2011 στην συρρίκνωση του προσωπικού και των αρμοδιοτήτων του, που πλέον μετονομάζεται σε Ίδρυμα Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης³³. Οι περισσότερες μαθητικές εστίες κλείνουν με απόφαση της Υπουργού Παιδείας³⁴, εντός του 2011 ή κατά το επόμενο έτος, ενώ η λειτουργία όσων εστιών εξακολουθούν να υφίστανται, μεταξύ αυτών και της μαθητικής εστίας Κόνιτσας, μεταφέρεται στους οικείους δήμους. Η αναστολή της λειτουργίας των μαθητικών εστιών σε κάποια απομακρυσμένα χωριά, όπως στο Τσεπέλοβο του δήμου Ζαγορίου, επιφέρει και την παράλληλη παύση λειτουργίας του σχολείου του χωριού, αφού οι μισοί και πλέον μαθητές

33 Το ΙΝΕΔΙΒΙΜ ιδρύεται με την 127175/Η/4.11.2011 (ΦΕΚ Β' 2508/04-11-2011) κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων [Ίδρυμα Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης - ΙΝΕΔΙΒΙΜ \(inedivim.gr\)](http://inedivim.gr)

34 Βλ. σχετικά www.zougla.gr/greece/anastoli-litourgias-tis-ma8itikis-estias-sto-tsepelovo/amp

ήταν οικότροφοι της εστίας, έχοντας ως επακόλουθο την οικονομική και κοινωνική συρρίκνωση του χωριού.

Μετά την μεταπολίτευση, οι μαθητικές εστίες εκσυγχρονίζονται, τόσο με την κατασκευή νέων κτιρίων ή την ανακαίνιση των υφιστάμενων, όσο και ως προς την διοίκηση και λειτουργία τους. Η μαθητική εστία στην Κόνιτσα μέχρι την κατασκευή, το 1978, του νέου κτιρίου στην Κάτω Κόνιτσα, στεγαζόταν σε τρία διαφορετικά νοικιασμένα κτίρια - σε δύο το οικοτροφείο θηλέων και σε ένα μεγάλο το οικοτροφείο αρρένων - στην Άνω Κόνιτσα. Όπως θυμούνται ο Κοσμάς και η Αντωνία, που φιλοξενήθηκαν την δεκαετία του εβδομήντα στα γυμνασιακά οικοτροφεία αρρένων και θηλέων αντίστοιχα, τα κτίρια ήταν παλιά, με ελλιπή θέρμανση και εξοπλισμό και οι συνθήκες διαβίωσης, ιδιαίτερα το χειμώνα, ήταν δύσκολες. Αντίθετα το νέο κτίριο, στο οποίο τα παιδιά μεταφέρθηκαν το 1978, σε διαφορετικές πτέρυγες αγόρια και κορίτσια, ήταν καινούργιο, με ντουλάπες, καλή κεντρική θέρμανση, σύγχρονο εξοπλισμό, κουζίνα, γυμναστήριο, αίθουσα για τον ελεύθερο χρόνο, τηλεόραση και επιτραπέζια παιχνίδια, καθώς και εξωτερικούς χώρους άθλησης.

Το κτίριο του Μαθητικού Οικοτροφείου Αρρένων Κόνιτσας όπως είναι σήμερα

Συμπερασματικά, μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, υπήρξε μια συντονισμένη κρατική πολιτική για την ανασυγκρότηση της

κατεστραμμένης από τον πόλεμο υπαίθρου, κυρίως στην Βόρεια Ελλάδα που βίωσε τις καταστροφικές συνέπειες του πολέμου πολύ περισσότερο από άλλες περιοχές, στοχεύοντας στην επιστροφή των *ανταρτόπληκτων προσφύγων* πίσω στα χωριά τους. Εν συνεχεία, από την δεκαετία του '50 και μετά, η Βασιλική Πρόνοια παίζει σημαντικό ρόλο στην μεταπολεμική προσπάθεια ανάπτυξης και αναζωογόνησης της ελληνικής υπαίθρου, υλοποιώντας μεγάλο εύρος κοινωφελών και προνοιακών δράσεων, με στόχο να σταματήσει η συνεχής ροή αστυφιλίας του πληθυσμού.

Σε αυτό το ιστορικο-οικονομικό πλαίσιο των μεταπολεμικών δεκαετιών, εντάσσεται η οικοτροφιακή κάλυψη των ιδρυμάτων που βρίσκονται υπό την Βασιλική Πρόνοια, μεταξύ των οποίων είναι όσες παιδοπόλεις συνεχίζουν να λειτουργούν μετά το τέλος του ελληνικού Εμφυλίου, καθώς και τα μαθητικά οικοτροφεία που ιδρύονται αργότερα. Μετά την κατάργηση της Βασιλικής Πρόνοιας, από το δικτατορικό καθεστώς, η οικοτροφιακή κάλυψη οριοθετείται σε ένα νέο νομικό πλαίσιο υπό την κρατική εποπτεία, μεταβαίνοντας σταδιακά στην κοινωνική πρόνοια. Κατά την διάρκεια των ετών που ακολουθούν την μεταπολίτευση, γίνεται μια συντονισμένη από το κράτος προσπάθεια ποιοτικών αλλαγών στα οικοτροφεία, οι κτιριακές υποδομές αναβαθμίζονται όπου είναι αναγκαίο και εκσυγχρονίζεται η λειτουργία τους ακολουθώντας τις σύγχρονες, για την εποχή, παιδαγωγικές μεθόδους. Οι αφηγήσεις των πληροφορητών, επιβεβαιώνουν την ποιοτική αναβάθμιση των δύο δομών που μελέτησα, όπως θα δούμε και στην συνέχεια.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Εθνογραφική Έρευνα Πεδίου

Διανύουμε ήδη την τρίτη δεκαετία του εικοστού πρώτου αιώνα, ζώντας σε έναν κόσμο παγκοσμιοποίησης, όπου η επικοινωνία μέσω του διαδικτύου, των κινητών τηλεφώνων και των κοινωνικών δικτύων είναι διαθέσιμη παντού και οι πληθυσμοί γίνονται ολοένα και πιο κινητικοί. Σε αντίθεση με το ότι συνέβαινε τις προηγούμενες δεκαετίες, η εκτεταμένη μαθητική και φοιτητική κινητικότητα, τουλάχιστον στις χώρες που ανήκουν στην ευρωπαϊκή οικογένεια, είναι σήμερα ένα συνηθισμένο φαινόμενο.

Παρά ταύτα, πηγαίνοντας πίσω μερικές δεκαετίες, πριν την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, βλέπουμε στην ελληνική επαρχία να υφίσταται κινητικότητα μαθητών με διαφορετικά χαρακτηριστικά από την σημερινή. Πρόκειται για μια σχεδόν άγνωστη στις ελληνικές πόλεις κινητικότητα, σε μια εποχή όπου ήδη σχολεία είχαν χτιστεί σε κάθε συνοικία και οι μαθητές που ζούσαν στα αστικά κέντρα, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, φοιτούσαν στο πλησιέστερο σχολείο της γειτονιάς τους.

Όμως οι οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στην αρχή της δεκαετίας του εβδομήντα στην ελληνική επαρχία και η ερήμωση των χωριών, λόγω των μαζικών ρευμάτων αστυφιλίας και μετανάστευσης στο εξωτερικό των μεταπολεμικών δεκαετιών, δεν επέτρεπαν στο οικονομικά αναπτυσσόμενο ελληνικό κράτος να συντηρεί σχολεία σε όλα τα χωριά. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα τέλη της δεκαετίας του '60 μόνο το 25-30% των μαθητών ολοκλήρωναν τη Μέση Εκπαίδευση, ενώ σε ορισμένες απομακρυσμένες ή ορεινές περιοχές σε κάθε δέκα μαθητές που ξεκινούσαν το δημοτικό μόλις 1,5 τελείωνε το γυμνάσιο, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των μαθητών που

εγγράφονταν στην πρώτη δημοτικού δεν συνέχιζαν τη φοίτηση στο γυμνάσιο³⁵.

Παράλληλα, η ανεπάρκεια ικανοποιητικού οδικού δικτύου, οι ελλειπείς συγκοινωνίες, σε συνδυασμό με τη γεωμορφολογία των ορεινών περιοχών και τις άσχημες καιρικές συνθήκες το χειμώνα, καθιστούσαν αδύνατη την καθημερινή μετακίνηση στις κοντινότερες κωμοπόλεις που λειτουργούσαν τα γυμνάσια. Αποτέλεσμα αυτών ήταν, τα οικοτροφεία που λειτουργούσαν στις επαρχιακές πόλεις και κωμοπόλεις την μεταπολεμική περίοδο και φιλοξενούσαν τους μαθητές για να συνεχίσουν το σχολείο, να εξακολουθήσουν απρόσκοπτα την λειτουργία τους τις δύο δεκαετίες που έπονται της μεταπολίτευσης.

Όλοι οι πληροφορητές, στις συνεντεύξεις των οποίων βασίστηκε η παρούσα εργασία, κατάγονται από ορεινά, απομακρυσμένα χωριά. Συγκεκριμένα, ο Κυριάκος, που έζησε τα γυμνασιακά του χρόνια στην παιδόπολη Αγία Σοφία στην Αγριά Βόλου, κατάγεται από την ορεινή Ευρυτανία και η Αντωνία, ο Κοσμάς και ο Ντίνος που φιλοξενήθηκαν στις μαθητικές εστίες της Κόνιτσας κατά τις δεκαετίες εβδομήντα και ογδόντα, από τα χωριά της πρώην επαρχίας Κόνιτσας, Ελεύθερο, Δίστρατο και Κεφαλοχώρι (πρώην Λυκόρραχη) αντίστοιχα.

Όλοι ολοκλήρωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο χωριό καταγωγής τους, αφού όπως μας είπε ο Ντίνος, αναφερόμενος στα σαρανταδύο χωριά του Δήμου Κόνιτσας,

“τότε δημοτικό υπήρχε σε κάθε χωριό, ενώ γυμνάσιο και λύκειο μόνο στην Κόνιτσα”

και συνεχίζει αντιπαραβάλλοντας με το παρόν,

“σήμερα, απ’ όλα τα χωριά του δήμου, δημοτικό σχολείο λειτουργεί μόνο στο Δίστρατο!”.

Η οικονομική κατάσταση των οικογενειών των πληροφορητών, το εισόδημα των οποίων προερχόταν κατά βάση από κτηνοτροφικές δραστηριότητες, δεν επέτρεπε την κάλυψη των επιπλέον εξόδων

35 Στοιχεία από το άρθρο του Χρήστου Κάτσικα στην εφημερίδα “Τα Νέα”, με τίτλο “Η περιπέτεια της ελληνικής εκπαίδευσης”, www.tanea.gr/1999/08/09/greece/i-peripeteia-tis-ellinikis-ekpaideysis/

διαμονής και διατροφής των παιδιών τους μακριά από την οικογενειακή εστία, με αποτέλεσμα η παραμονή σε οικοτροφείο να είναι η μόνη επιλογή.

Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, συμπεριλαμβανομένων και των άτυπων συζητήσεων με τους αποφοίτους της παιδόπολης Αγία Σοφία που έγιναν κατά την ετήσια εκδήλωση 2023 του *Συλλόγου Αποφοίτων Παιδοπόλεων*, για τα περισσότερα παιδιά που κατάγονταν από ορεινά χωριά, η μοναδική επιλογή, εάν ήθελαν να συνεχίσουν το σχολείο μετά την αποφοίτηση τους από το δημοτικό, ήταν να διαμείνουν σε κάποιο οικοτροφείο.

“Δεν υπήρχε η δυνατότητα τότε (να πάμε σχολείο), ούτε μας έπαιρναν όπως τώρα παίρνουν τα παιδιά με τα λεωφορεία. Έπρεπε να πας να μείνεις σε ένα οικοτροφείο, ή να νοικιάσεις ένα σπίτι, που οι δικοί μου οι γονείς δεν είχαν τη δυνατότητα”,

μας δήλωσε η Αντωνία από το Ελεύθερο Κόνιτσας.

Η συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και η φοίτηση στη δευτεροβάθμια ή και τριτοβάθμια εκπαίδευση, ήταν από τους βασικούς παράγοντες ρήξης της αγροτικής-κτηνοτροφικής ζωής των κατοίκων των ορεινών χωριών της ελληνικής επαρχίας τις μεταπολεμικές δεκαετίες. Είναι μια διαδικασία νεωτερισμού που ωθεί στον εκσυγχρονισμό την ελληνική κοινωνία και τις δύο δεκαετίες που μας αφορούν στην παρούσα εργασία. Μεσολαβεί ανάμεσα στο παλιό και το νέο, αφού η συνέχιση του σχολείου ήταν ο δρόμος -ίσως ο μοναδικός- για ένα παιδί καταγόμενο από ένα ορεινό χωριό, να αναζητήσει ένα καλύτερο επαγγελματικό μέλλον, μια ταυτότητα διαφορετική από τους γονείς και τους συγχωριανούς, επιτείνοντας τις διαδικασίες αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας που είχαν ξεκινήσει μετά τον εμφύλιο πόλεμο.

Για τον Κυριάκο, που ο ίδιος επέμεινε για να τον στείλει ο πατέρας του στο οικοτροφείο στην παιδόπολη Αγριάς, ήταν εξ αρχής ξεκάθαρη η ρήξη που η συνέχιση της φοίτησης στο γυμνάσιο, προσδοκούσε να φέρει στη μελλοντική ζωή του. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

“σε διαφορετική περίπτωση, σταματώντας το σχολείο και μένοντας στο χωριό, το μέλλον που με περίμενε ήταν να

ασχοληθώ με τα ζώα, ή τα λιγοστά χωράφια που είχε η οικογένεια μου, όπως και έκανε ο αδελφός μου. Ο αδελφός μου δεν έφυγε ποτέ από το χωριό, παντρεύτηκε, έκανε οικογένεια, αλλά δεν έφυγε ποτέ! Σήμερα έχει ολόκληρη κτηνοτροφική μονάδα και βγάζει περισσότερα χρήματα από εμένα, αλλά τι να το κάνεις; όλη του τη ζωή την έζησε στο χωριό!”

Από τους πληροφορητές μας μόνο ένας, ο Ντίνος, επέστρεψε και ζει σήμερα στο χωριό από που κατάγεται, απασχολούμενος ως ελεύθερος επαγγελματίας, με ενεργή πολιτική δράση, ως στέλεχος του ΚΚΕ και συμμετοχή στα κοινά. Οι υπόλοιποι επέλεξαν να μείνουν, να εργασθούν και να δημιουργήσουν τις οικογένειες τους σε ένα αστικό ή ημιαστικό περιβάλλον. Ο Κυριάκος παρέμεινε στον Βόλο όπου εργάζεται ως υγειονομικός υπάλληλος, ενώ η Αντωνία και ο Κοσμάς στην Κόνιτσα εργαζόμενοι ως στελέχη σε δημόσιες υπηρεσίες. Ο Κοσμάς μάλιστα, μετά την αποφοίτησή του από το Γυμνάσιο Κόνιτσας, συνέχισε τις σπουδές του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ολοκληρώνοντας το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Έχει αναπτύξει μακρόχρονη συνδικαλιστική δράση και ανάμιξη με τα κοινά, ενώ μεταξύ άλλων έχει διατελέσει αντιδήμαρχος Κόνιτσας και υποψήφιος Περιφερειακός Σύμβουλος.

Προς επίρρωση των ανωτέρω, σημειώνω ότι ιδιαίτερη εντύπωση κατά την παραμονή μου στην Κόνιτσα στο πλαίσιο της παρούσας εθνογραφικής έρευνας, έκανε το γεγονός ότι, αρκετοί από τους επαγγελματίες και τους δημοσίους υπαλλήλους που συνάντησα, μεταξύ των οποίων και ο νυν Δήμαρχος, έχουν ζήσει στην μαθητική εστία. Όλοι κατάγονται από κάποιο από τα σαρανταδύο κονιτσοχώρια και αφού ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση διαμένοντας στην μαθητική εστία, παρέμειναν στην Κόνιτσα, όπου εργάζονται και ζουν μόνιμα με τις οικογένειές τους, αποδεικνύοντας ότι η διαμονή στα μαθητικά οικοτροφεία, ως για πολλά παιδιά μοναδική επιλογή για την μόρφωση, καθόρισε την σημερινή τους ταυτότητα, αλλάζοντας την λογική και κατ’ επέκταση τη ζωή πολλών ανθρώπων της περιοχής.

Μια δεύτερη σημαντική αλλαγή προς τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας, στην οποία ουσιαστικά συνέτεινε η συνέχιση της εκπαίδευσης μετά το δημοτικό, αφορούσε στην έμφυλη οργάνωση της ζωής στα χωριά.

“Τα περισσότερα κορίτσια που έμεναν στο χωριό, αφού τελείωναν το δημοτικό, ασχολούνταν κυρίως με τις δουλείες του σπιτιού και με τα οικόσιτα ζώα και μπαξέδες, έχοντας την προσδοκία να παντρευτούν με κάποιον συγχωριανό τους μέσα στα επόμενα χρόνια”,

επεσήμανε η Αντωνία, συνεχίζοντας,

“εγώ και η αδελφή μου, με το που τελειώσαμε (το δημοτικό), ήρθαμε κατευθείαν στο μαθητικό οικοτροφείο στην Κόνιτσα. Η μητέρα μου επέμενε να συνεχίσουμε το σχολείο. Η μητέρα μου κατά τον εμφύλιο έζησε για δύο χρόνια στην Ρουμανία, την είχαν στείλει οι αντάρτες και είχε άλλη νοοτροπία.”³⁶

Η συνέχιση του σχολείου και η διαμονή για έξι χρόνια, από το 1971 έως το 1978 στο μαθητικό οικοτροφείο θηλέων, άνοιξε νέους ορίζοντες στην Αντωνία, που εργάζεται ως δημόσιος υπάλληλος στην Κόνιτσα, όπου έκτοτε ζει με τον σύζυγο και τα δύο τους παιδιά, επηρεάζοντας καθοριστικά την ταυτότητα της.

Εκπαιδευτικές ανισότητες, περιφερειακή (υπ)ανάπτυξη και μαθητικά οικοτροφεία

Σε όλη την μεταπολεμική περίοδο, αλλά κυρίως στις δύο δεκαετίες που ακολουθούν την πτώση της δικτατορίας, η περιφερειακή ανάπτυξη και ο εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης εμφανίζουν ισχυρή συνάφεια, τόσο από την κοινωνιολογική όσο και από την οικονομολογική τους προσέγγιση. Η περιφερειακή ανάπτυξη επειδή έχει σύνθετη διάσταση, δημογραφική, οικονομική και κοινωνική (Χατζημιχάλης, 1994), μπορεί να προωθήσει τον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης, με την έννοια του να ευνοήσει ποικιλοτρόπως τα τμήματα του μαθητικού πληθυσμού που κατοικούν στην επαρχία και ιδιαίτερα στις απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές. Ο εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης, ως ζήτημα κοινωνικής πολιτικής, συμβάλει στην μείωση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, στην αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού των τοπικών

³⁶ Η πληροφορήτρια αναφέρεται στο πρόγραμμα του ΔΣΕ, κατά την διάρκεια του ελληνικού Εμφυλίου, μεταφοράς και φιλοξενίας παιδιών από τα ορεινά χωριά της Ηπείρου και της Βορείου Ελλάδας σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. (Van Boeschoten & Danforth, 2015, 73).

κοινωνιών της περιφέρειας και στην προώθηση της οικονομικής και πολιτιστικής τους ανάπτυξης (Σιάνου-Κύργιου, 2012).

Η διαρροή του μαθητικού πληθυσμού από την υποχρεωτική εκπαίδευση, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τον τόπο διαμονής και τις αρνητικές συνθήκες που επικρατούν στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας, όπως έχει αποδείξει με αδιάψευστα δεδομένα η κοινωνική έρευνα (Κάτσικας-Καβαδίας, 1994, 73-74). Την ποσοτικά και ποιοτικά άνιση κατανομή των εκπαιδευτικών υπηρεσιών και ευκαιριών, μεταξύ του αγροτικού, ημιαστικού και αστικού χώρου, αλλά και την μειονεκτική θέση της ελληνικής επαρχίας στη διάθεση των εκπαιδευτικών αγαθών, επιβεβαιώνουν τα στοιχεία για την ακριτική επαρχία Κόνιτσας τις δεκαετίες εβδομήντα και ογδόντα, που προέρχονται από τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του νομού Ιωαννίνων.³⁷

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, από το 1970 έως το 1989, το ποσοστό των σχολείων, των μαθητών και των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης μειώνεται συνεχώς, ενώ το μοναδικό, εξατάξιο αρχικά, γυμνάσιο και αργότερα τα δύο λύκεια -γενικό και τεχνικό-επαγγελματικό- της τότε επαρχίας, βρίσκονταν στην Κόνιτσα. Το ποσοστό αναλφαριθμητισμού του γενικού πληθυσμού της ακριτικής επαρχίας ήταν μεγαλύτερο σε σχέση με τα αστικά κέντρα, ενώ αντίθετα, μικρότερο ήταν το ποσοστό αποφοίτων δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από το αντίστοιχο στις πόλεις. Επίσης, ένα μεγάλο ποσοστό, που υπερέβαινε το 30%, των αποφοίτων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δε συνέχιζαν τη φοίτηση στο γυμνάσιο της περιοχής.

Η τότε επαρχία της Κόνιτσας αποτελεί μια τυπική περίπτωση επαρχίας, της οποίας η εκπαιδευτική πραγματικότητα αποδεικνύει την μειονεκτική θέση και την ανισότητα των εκπαιδευτικών υπηρεσιών και ευκαιριών στην αγροτική περιφέρεια, τις δύο μεταδικτατορικές δεκαετίες, σύμφωνα με την Ελένη Σιάνου-Κύργιου (Δήμος Κόνιτσας 1996, 504). Οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν

37 Τα στοιχεία προέρχονται από την εισήγηση της Ελένης Σιάνου-Κύργιου στο Α' Επιστημονικό Συμπόσιο για την Κόνιτσα (12-14/5/1995), που περιλαμβάνεται στο βιβλίο *“Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και τον Χρόνο, Εισηγήσεις στο Α' Επιστημονικό Συμπόσιο 12, 13, 14 Μαΐου 1995”*, σελ. 501-514.

στις αγροτικές περιοχές την μεταδικτατορική περίοδο, καθιστούν αναγκαία την μετακίνηση των μαθητών που μένουν σε ορεινά ή ακριτικά χωριά και επιθυμούν να συνεχίσουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η απουσία υποδομών, ενός σύγχρονου οδικού δικτύου και συχνών δρομολογίων των υπεραστικών λεωφορείων, καθώς και οι συχνά δύσκολες καιρικές συνθήκες κατά την διάρκεια του χειμώνα, δυσχέραιναν και σε αρκετές περιπτώσεις καθιστούσαν αδύνατη την τακτική επικοινωνία πολλών, ορεινών χωριών με τις πλησιέστερες πόλεις και κωμοπόλεις, όπως την Κόνιτσα, όπου λειτουργούσαν τα γυμνάσια και τα λύκεια.

Οι συνθήκες αυτές φαίνεται ότι δεν επικρατούσαν μόνο στην ακριτική Κόνιτσα, αλλά και σε άλλες ορεινές αγροτικές περιοχές της ελληνικής επαρχίας. Ο Κυριάκος, ο οποίος έζησε από την ηλικία των δώδεκα έως τα δεκαοκτώ στην παιδόπολη Αγία Σοφία και κατάγεται από ένα χωριό της ορεινής Ευρυτανίας θυμάται :

“την εποχή εκείνη (τέλη της δεκαετίας του εβδομήντα) για να πας με το λεωφορείο από το χωριό μου στο Καρπενήσι έκανες οκτώ ολόκληρες ώρες. Ακόμα και σήμερα με το αυτοκίνητό μου θέλω δύο ώρες να πάω”.

Περαιτέρω, το συχνά πενιχρό εισόδημα των κατά βάση κτηνοτροφικών και αγροτικών οικογενειών της ορεινής ελληνικής υπαίθρου κατά τις δεκαετίες εβδομήντα και ογδόντα, δεν επέτρεπε στους περισσότερους την ενοικίαση κατοικιών για τη διαμονή των παιδιών τους στις περιοχές όπου υπήρχαν τα γυμνάσια, με αποτέλεσμα η παραμονή των μαθητών σε οικοτροφεία να καθίσταται η μοναδική επιλογή.

“Όποιος δεν είχε κάποιον συγγενή στην Κόνιτσα να τον φιλοξενήσει ή τα χρήματα να νοικιάσει έστω και ένα δωμάτιο, ήταν αναγκασμένος να μείνει στα οικοτροφεία”,

μας είπε χαρακτηριστικά ο πατήρ Κωνσταντίνος, που θυμάται, την δεκαετία του εβδομήντα, τους περισσότερους συμμαθητές του που κατάγονταν όπως αυτός από τα κονιτσοχώρια, να μένουν στις μαθητικές εστίες της κωμόπολης. Ο ίδιος, όπως είπε, έμενε μαζί με τον κατά δύο χρόνια μεγαλύτερο αδελφό του σε ένα δωμάτιο που είχαν

νοικιάσει οι γονείς τους στην Κόνιτσα, επειδή είχαν την οικονομική ευχέρεια, αφού ο πατέρας του ήταν δάσκαλος.

Όλοι οι λόγοι που οι οικογένειες επέλεγαν να στείλουν τα παιδιά τους στα οικοτροφεία συνοπτικά αποτυπώνονται στα λεγόμενα του Κοσμά.

“Οι λόγοι που πήγα στο γυμνασιακό οικοτροφείο είναι γιατί δεν υπήρχε άλλο κοντινό σχολείο στην περιοχή. Η οικογένεια μου ήταν φτωχή και δεν υπήρχε κάποιο όχημα για μεταφορά. Λεωφορεία περνούσαν λίγες φορές την εβδομάδα και σε ώρες που δεν βόλευαν για το σχολείο. Δεν υπήρχε κάτι άλλο, όλα τα παιδιά στην ηλικία μου πηγαίναν εκεί. Το 80% των μαθητών και μαθητριών που φοιτούσε εκεί ήταν φτωχοί”.

Τα δεδομένα αυτά μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η λειτουργία, κρατική υποστήριξη και σε αρκετές περιπτώσεις, όπως θα δούμε, αναβάθμιση των μαθητικών οικοτροφείων, την μεταδικτατορική περίοδο, εντάσσεται στο πλαίσιο της ρητής, εκπεφρασμένης επιθυμίας όλων των κυβερνήσεων της μεταπολεμικής περιόδου να επιτευχθεί οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των τοπικών κοινοτήτων και ιδιαίτερα της περιφέρειας, μέσω της μείωσης των εκπαιδευτικών ανισοτήτων³⁸. Για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων στις εκπαιδευτικές υπηρεσίες και παροχές μεταξύ των αστικών κέντρων και των αγροτικών περιοχών της ελληνικής περιφέρειας, το κράτος επιλέγει, από το 1970 όπως ήδη είδαμε, να συνεχίσει τη λειτουργία των μαθητικών οικοτροφείων, που μέχρι τότε λειτουργούσαν υπό την σκέπη της βασιλικής πρόνοιας, εντάσσοντάς τα υπό την κρατική εποπτεία. Αργότερα, κατά την σοσιαλιστική διακυβέρνηση την δεκαετία του ογδόντα και μετά την ένταξη της Ελλάδας στην τότε ΕΟΚ, η μείωση των υφιστάμενων γεωγραφικών ανισοτήτων στο πεδίο της εκπαίδευσης και η αναγνώριση της σημαντικής συμβολής της στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινοτήτων και στη γενικότερη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων, διατυπώνεται πλέον ρητά και

38 Ibid 37.

στο πενταετές ελληνικό Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης 1983-1987.³⁹

Σήμερα, αν και έχει βελτιωθεί σημαντικά το οικονομικό επίπεδο των Ελλήνων, καθώς και το οδικό δίκτυο της επαρχιακής Ελλάδας, η γεωμορφολογία των ορεινών περιοχών, όπως του Δήμου Κόνιτσας, σε συνδυασμό με τις κακές καιρικές συνθήκες τον χειμώνα και την δραστική μείωση, κυρίως κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση, των υπεραστικών λεωφορειακών δρομολογίων που συνδέουν τα χωριά, εξακολουθούν να καθιστούν αναγκαία την λειτουργία της μαθητικής εστίας. Η δυναμικότητα της εστίας έχει μειωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια και οι περισσότερες οικογένειες έχουν πλέον την οικονομική δυνατότητα να νοικιάσουν κατοικία για να μείνουν τα παιδιά τους, είτε στην Κόνιτσα είτε στα Ιωάννινα. Παρά ταύτα, οι συντονισμένες προσπάθειες που έγιναν το 2011 από το Υπουργείο Παιδείας για να κλείσει η μαθητική εστία Κόνιτσας, όπως τελικά συνέβη με όλες τις υπόλοιπες που λειτουργούσαν στο νομό Ιωαννίνων, ήρθαν αντιμέτωπες με την σθεναρή αντίδραση της τοπικής κοινωνίας⁴⁰ και εντέλει απέτυχαν.

Αναχώρηση – Αποχωρισμός. Ζητήματα ταυτοτήτων

Μεταβαίνοντας από την κοινωνιολογική ανάλυση των αιτιών λειτουργίας των μαθητικών οικοτροφείων στις δύο δεκαετίες που

39 Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, 1983, 'Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης 1983-1987', Αθήνα.

Στα προκαταρκτικά συγκεκριμένα γράφει: " Το κατά κεφαλήν εισόδημα, οι κοινωνικές υπηρεσίες, οι ευκαιρίες ανάπτυξης του ατόμου και οι δυνατότητες επιλογής τρόπου ζωής, κατανέμονται άνισα όχι μόνο ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις, αλλά και γεωγραφικά. Είναι γενικά ευνοϊκότερες οι συνθήκες στην περιοχή των Αθηνών, λιγότερο ευνοϊκές στις άλλες περιφέρειες και στα άλλα αστικά κέντρα και ακόμα λιγότερο ευνοϊκές στις αγροτικές και ορεινές περιοχές της χώρας. Το ίδιο ισχύει και για την υποδομή στην παιδεία και στην υγεία, στην κοινωνική πρόνοια, στον αθλητισμό και στον πολιτιστικό τομέα."

Στη συνέχεια, όταν προτείνονται οι στρατηγικοί στόχοι, γράφει: "Σημαντικό μέσο ανόδου των μη προνομιούχων αποτελεί η επιτάχυνση της κινητικότητας του πληθυσμού, ο ανοιχτός χαρακτήρας της κοινωνίας. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει ουσιαστικές αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα." σελίδα 215 του Προγράμματος.

40 Σχετικά με τις αντιδράσεις για το επιχειρούμενο κλείσιμο της μαθητικής εστίας Κόνιτσας βλέπε δημοσιεύματα στον τοπικό έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο. Ενδεικτικά δημοσίευση στις 29/06/2011: www.e-konitsa.gr/index.php/eidiseis/epikairota/1956-i-viosimotita-tis-mathitikis-estias-konitas,

ακολουθούν την μεταπολίτευση, στην ανθρωπολογική θεωρία παρατηρούμε τα εξής. Μέσα στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο, όπου οι άνθρωποι μετακινούνται όλο και περισσότερο, συχνά αλλάζοντας πολλές φορές, μέσα στα χρονικά όρια της ζωής τους, τον τόπο κατοικίας τους, είτε λόγω σπουδών, είτε για εύρεση εργασίας, είτε για άλλους προσωπικούς λόγους, η εδραιοκεντρική ανάλυση που κυριαρχούσε, στο παρελθόν, στην ανθρωπολογική έρευνα, δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει τις σημερινές προκλήσεις. Αποτέλεσμα αυτού είναι στο θεωρητικό, επιστημολογικό πλαίσιο των τελευταίων δεκαετιών, η κοσμοπολίτικη οπτική που προτείνει ο Arjun Appadurai (1996) και ο James Clifford (1997), η οποία εστιάζει στην κινητικότητα αντί για την σταθερότητα, να κερδίζει συνεχώς έδαφος στην σύγχρονη ανθρωπολογική ανάλυση.

Συγκεκριμένα, ο Appadurai προτείνει στους ανθρωπολόγους να εσιτιάσουν στη ζωή των ανθρώπων που έχουν μετατραπεί σε ‘μετακινούμενους στόχους’ μέσα σε έναν κόσμο όλο και περισσότερο παγκοσμιοποιημένο (Breckenridge και Appadurai 1989, i.) εισάγοντας τις έννοιες των ‘παγκόσμιων πολιτισμικών ροών’ και των ‘εθνοτοπίων’ (*ethnoscapes*) (Appadurai 1996, 33). Ο James Clifford από την μεριά του, αντιτιθέμενος στην τοπικιστική προσέγγιση της προγενέστερης ανθρωπολογικής ανάλυσης, ενθαρρύνει την μελέτη ανθρώπων που βρίσκονται ‘εκτός τόπου’, εστιάζοντας στις ‘διαδρομές (*routes*)’ αντί για τις ‘ρίζες (*roots*)’, στο ‘ταξίδι’ αντί για την ‘διαμονή’, προτείνοντας ένα μοντέλο εθνογραφικής ανάλυσης των ‘πολιτισμικών συνδέσεων και αποσυνθέσεων’ (1997, 1-13). Αυτή η εθνογραφική οπτική εστιάζει στην μετακίνηση αντί για την τοποθέτηση, στην κινητικότητα αντί για την σταθερότητα, μεταστρέφοντας την ανθρωπολογική έρευνα από μια εδραιοκεντρική σε μια περισσότερο κοσμοπολίτικη προσέγγιση.

Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερη σημασία έχει να διερευνήσουμε την “εκτός τόπου διαδρομή” όπως την βίωσαν οι πληροφορητές, οι οποίοι στην ηλικία των δώδεκα ετών έφυγαν μακριά από την οικογενειακή εστία. Όπως είναι αναμενόμενο, η αναχώρηση και ο αποχωρισμός από τους γονείς, τα αδέρφια και τους φίλους, ήταν για όλους μια εμπειρία δύσκολη και συναισθηματικά επίπονη. Ο Ντίνος μας περιγράφει σχετικά:

“Στην αρχή μου ήταν πολύ δύσκολο να φύγω από το σπίτι μου και να μείνω μακριά από τους γονείς, τα αδέλφια και τους παιδικούς μου φίλους. Ποτέ πριν δεν είχα μείνει μακριά τους! Όμως, αν και στεναχωρήθηκα αρκετά, μέσα μου ήξερα ότι δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς... Άλλωστε, ήξερα ότι στην εστία θα ήμουν μαζί με κάποιους συγχωριανούς μου και θα μπορούσα να επιστρέφω συχνά στο σπίτι μου”.

Αν και για τον Ντίνο, που έμεινε στην μαθητική εστία Κόνιτσας στα τέλη της δεκαετίας του '80, ήταν εφικτό να πηγαίνει στο σπίτι του με το λεωφορείο κάθε Παρασκευή απόγευμα, οι υπόλοιποι, που έμειναν την προηγούμενη δεκαετία στα μαθητικά οικοτροφεία, είχαν την δυνατότητα να βλέπουν την οικογένεια τους μόλις τρεις με τέσσερις φορές τον χρόνο. Όπως θυμάται η Αντωνία, η οποία έζησε στο οικοτροφείο Θηλέων της Κόνιτσας από το 1971 έως το 1978,

“τους γονείς και την αδελφή μου έβλεπα τέσσερις φορές τον χρόνο. Κάθε Χριστούγεννα, Απόκριες, Πάσχα και καλοκαίρι, όταν γυρνούσα στο χωριό. Παρότι το χωριό μου είναι μόλις είκοσι χιλιόμετρα μακριά από την Κόνιτσα, δεν μπορούσα να πάω συχνότερα γιατί δεν υπήρχαν λεωφορεία”.

Όσο και αν η μόνιμη κατοικία είναι σημαντική στην ζωή των ανθρώπων, εξασφαλίζοντας την αίσθηση του *‘ανήκειν’*, εξίσου σημαντική για την διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου είναι και η μετακίνηση, η απόκτηση νέων εμπειριών και γνώσεων, η γνωριμία με άλλους ανθρώπους που ζουν σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Η ανάγκη για μια σύνθεση υποδηλώνεται στην παρομοίωση του Appadurai, που χρησιμοποιεί την εικόνα ενός υφαντού, όπου το στημόνι της σταθερότητας το διαπερνά διαρκώς το υφάδι της ανθρώπινης κίνησης (Appadurai 1996, 33-34).

Τόσο η κινητικότητα όσο και η σταθερότητα σε έναν τόπο έχουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Το να φεύγει κάποιος από το σπίτι του μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να βιώνεται σαν αποστέρηση και σε άλλες σαν απελευθέρωση και δυνατότητα για νέες ευκαιρίες. Η ανθρωπολογική μελέτη του *‘τόπου’* και της *‘εστίας’* και η σχέση τους με

την ταυτότητα του ατόμου έχουν σημαντική συνεισφορά στην κατανόηση των διαφορετικών πτυχών της κινητικότητας.

Η πολιτισμική σημασία του τόπου, μέσα από την ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στον τόπο και την ταυτότητα, βοηθάει να κατανοήσουμε την συνεχιζόμενη και συγχρόνως μεταβαλλόμενη, πολλαπλή προσκόλληση των ανθρώπων στον τόπο. Το 'σπίτι' όπως και η 'πατρίδα' είναι από τους πιο σημαντικούς τόπους που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να προσδιορίσουν τον εαυτό τους. Το σπίτι είναι μία μοναδική, σταθερή τοποθεσία, ο τόπος γέννησης που συνδέεται με τους γονείς, τα αδέρφια, την παιδική ηλικία και το παρελθόν, στοιχεία καθοριστικά για την διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου.

Αν και ο αποχωρισμός από τους γονείς και τα αδέρφια ήταν ένα συναισθηματικά επίπονο βίωμα για τους πληροφορητές μας, ταυτόχρονα ήταν και μια εμπειρία απελευθερωτική. Ο συναισθηματικός αποχωρισμός και η θλίψη της απομάκρυνσης από το οικείο περιβάλλον, αντισταθμίστηκε από την προσδοκία των νέων ευκαιριών που θα ανοίγονταν μέσω της εκπαίδευσης.

Παρά το γεγονός ότι διάνυαν μόλις το τέλος της παιδικής τους ηλικίας, κάποιοι επέλεξαν μόνοι τους να ζήσουν μακριά από την οικογενειακή εστία, με βασικό κίνητρο την προσδοκία ενός καλύτερου μέλλοντος και πείθοντας εν τέλει τους γονείς τους παρά τις αντιρρήσεις τους. Ο Κυριάκος, που διέμεινε στην παιδόπολη Αγία Σοφία από το 1975 μέχρι το 1981, προκειμένου να φοιτήσει στο γυμνάσιο Αγριάς, μας διηγείται:

"Τελειώνοντας το δημοτικό, ο πατέρας μου ήθελε να μείνω στο χωριό να τον βοηθάω με τα πρόβατα, όπως έκανε ήδη ο αδελφός μου. Ήμουν όμως καλός μαθητής, ο καλύτερος στην τάξη μου και ήθελα να συνεχίσω στο γυμνάσιο, αλλά το κοντινότερο γυμνάσιο ήταν στο Καρπενήσι και δεν υπήρχε η οικονομική ευχέρεια να μείνω μόνος μου... Το ότι συνέχισα στο γυμνάσιο οφείλεται στον δάσκαλο μου, που μου είπε για την παιδόπολη. Επέμεινα πολύ στον πατέρα μου να με στείλει στην παιδόπολη. Αρχικά ήταν ανένδοτος αλλά εν τέλει, μαζί με τον δάσκαλο, καταφέραμε να τον πείσουμε".

Η αναχώρηση από το χωριό για την παιδόπολη Αγία Σοφία βιώθηκε από τον Κυριάκο ως απελευθέρωση. Άφηνε πίσω του την περιοριστική ζωή σε ένα απομονωμένο, φτωχό, ορεινό χωριό της Ευρυτανίας, όπου το μοναδικό επαγγελματικό μέλλον του θα ήταν η ενασχόληση με την κτηνοτροφία, για μια ζωή μεγαλύτερης ανεξαρτησίας και έναν κόσμο εκπαιδευτικών και επαγγελματικών ευκαιριών που ανοίγονταν μέσω της συνέχισης του σχολείου.

“Δεν στεναχωρήθηκα καθόλου που έφυγα από το χωριό”, μας διηγείται, “ούτε μου έλειπαν οι γονείς και ο αδελφός μου. Τους έβλεπα τρεις φορές τον χρόνο που γύριζα στο χωριό. Καμία φορά ερχόντουσαν και αυτοί στην Αγριά να με δουν... Τι θα έκανα στο χωριό; Βοσκός θα γινόμουν σαν τον αδελφό μου”.

Ο Κυριάκος δεν επέστρεψε ποτέ μόνιμα στο χωριό. Αφού αποφοίτησε από το γυμνάσιο, εργάστηκε για αρκετά χρόνια στην παιδόπολη Αγία Σοφία, μέχρι το 2003 που έκλεισε οριστικά. Παρέμεινε, ζει και εργάζεται μόνιμα στον Βόλο όπου και δημιούργησε την οικογένεια του. Η παραμονή του για έξι χρόνια στην παιδόπολη Αγία Σοφία ήταν καθοριστική για την διαμόρφωση της ταυτότητας του Κυριάκου, όπως και ο ίδιος αναγνωρίζει. Πλέον δεν αισθάνεται καμία συναισθηματική σύνδεση με το χωριό και τους συγχωριανούς του, όπου πηγαίνει μια φορά τον χρόνο για να δει τον αδελφό του, ενώ αντιθέτως έχει διατηρήσει στενούς φίλους από την παιδόπολη, τους οποίους συναντά τακτικά. Αναγνωρίζοντας την σημασία που είχε η εξαετής παραμονή του στην παιδόπολη για την πορεία της ζωής του, ο Κυριάκος είναι από τα ιδρυτικά μέλη του *Συλλόγου Αποφοίτων Παιδοπόλεων* και εξακολουθεί να παραμένει ένα από τα περισσότερο δραστήρια μέλη του διοικητικού συμβουλίου.

Αν και η ανθρωπολογική μελέτη του σπιτιού, έχει εστιάσει κυρίως στην χωρική διάσταση της έννοιας και το σπίτι εκλαμβάνεται κυρίως ως ένας μέρος που υπάρχει σε συγκεκριμένη γεωγραφική τοποθεσία, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε και την χρονική διάσταση της έννοιας του σπιτιού. Όπως έχει επισημάνει ο Edward Relph (1976, 3,33), οι τόποι *“περιέχουν ένα χαρακτηριστικό ιστορικό στοιχείο”* και *“ο χρόνος αποτελεί συνήθως τμήμα της εμπειρίας μας από τους τόπους”*. Η αντίληψη του τόπου ως πολιτισμική έννοια, αναπόφευκτα υπονοεί ότι

με το πέρασμα του χρόνου, ο τόπος που αποκαλούμε 'σπίτι' μπορεί να αλλάξει τοποθεσία και για τους περισσότερους ανθρώπους σίγουρα θα αλλάξει κατά την διάρκεια της ζωής τους.

Με αυτήν την έννοια, δεν μπορούμε να ξαναγυρίσουμε 'σπίτι'. Από τους πληροφορητές μας, όπως ήδη είδαμε, μόνο ένας επέλεξε να επιστρέψει στο πατρικό χωριό του, μετά την παραμονή του στο οικοτροφείο και την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι υπόλοιποι, είτε συνέχισαν τις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είτε όχι, επέλεξαν να εργαστούν, να δημιουργήσουν την οικογένεια τους και να εγκατασταθούν μόνιμα στον τόπο όπου ήταν η δομή που έζησαν κατά την εφηβική τους ηλικία, δηλαδή στο Βόλο και την Κόνιτσα αντίστοιχα, αξιοποιώντας τις επαγγελματικές και προσωπικές ευκαιρίες που ανοίχτηκαν εκεί.

Οι νέες ταυτότητες που δημιούργησαν με την συνέχιση της εκπαίδευσης, ευκαιρία που τους δόθηκε λόγω της διαμονής τους στις οικοτροφειακές δομές, τους απομάκρυνε από τον τρόπο ζωής της ορεινής, αγροτικής ελληνικής επαρχίας, καλλιέργησε νέες επιδιώξεις και προσδοκίες και τους έδωσε τα εφόδια για να τις εκπληρώσουν σε ένα αστικό ή ημιαστικό περιβάλλον. Η εξαετής παραμονή στο μαθητικό οικοτροφείο και η αίσθηση ανεξαρτητοποίησης από το οικογενειακό περιβάλλον, δημιούργησε τις συνθήκες ώστε αργότερα, λειτουργώντας ως δρώντα υποκείμενα, να πάρουν τη ζωή στα χέρια τους και να χαράξουν το δικό τους μέλλον, αποκοπτόμενοι οριστικά από το οικογενειακό, παραδοσιακό παρελθόν.

Καθημερινότητα και συνθήκες διαβίωσης στα οικοτροφεία

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να δούμε από κοντά τις συνθήκες που επικρατούσαν στα οικοτροφεία και πως οι πληροφορητές μας βίωσαν και θυμούνται την καθημερινότητα τους ζώντας σε μια δομή με συγκεκριμένο, σταθερό πρόγραμμα, μακριά από την οικογενειακή εστία. Παράλληλα, πιστεύω, έχει σημασία να διερευνήσουμε τις αλλαγές εκσυγχρονισμού που επήλθαν στην λειτουργία των δομών, μέσα στις δύο δεκαετίες, αλλά και την συνεισφορά τους, σε συνδυασμό με την ποιότητα των παροχών και των εγκαταστάσεων στην

νοηματοδότηση των αναμνήσεων και την επιλεκτικότητα της μνήμης των αφηγητών. Αναλύοντας τα κοινά μοτίβα μνήμης στις αφηγήσεις των πληροφορητών, εστιάζουμε σε τέσσερις θεματικές που επανέρχονται: πειθαρχία και πρόγραμμα, υποδομές και υλικές παροχές, ελεύθερος χρόνος, φιλίες και έμφυλες σχέσεις.

Όπως είδαμε ήδη στο πρώτο Μέρος, στις παιδοπόλεις από την αρχή λειτουργίας τους, στα τέλη της δεκαετίας του σαράντα, εφαρμοζόταν ένα αυστηρά δομημένο ημερήσιο πρόγραμμα, με σαφή πολιτικό και ιδεολογικό προσανατολισμό. Ακολουθώντας το βασικό δόγμα του παραδοσιακού ελληνικού εθνικισμού των μεταπολεμικών δεκαετιών, τα παιδιά των παιδοπόλεων, στο πνεύμα του ελληνο-χριστιανικού πολιτισμού, μάθαιναν πως να είναι πιστοί χριστιανοί ορθόδοξοι και υπάκουοι πολίτες του ελληνικού κράτους, με αφοσίωση στην πυρηνική οικογένεια και στην υποστήριξη του πολιτεύματος και του στρατού. Σε όσες παιδοπόλεις συνέχισαν να λειτουργούν τις επόμενες δεκαετίες⁴¹ μετά το τέλος του ελληνικού Εμφυλίου, όπως στην παιδόπολη Αγία Σοφία στην Αγριά Βόλου, αλλά και στα υπόλοιπα μαθητικά οικοτροφεία, όπως της Κόνιτσας, η αυστηρή, ιεραρχική οργάνωση και το πειθαρχικά δομημένο ημερήσιο πρόγραμμα συνέχισαν να εφαρμόζονται κατά την περίοδο της δικτατορίας.

Μέσα από τις αφηγήσεις του Κοσμά και της Αντωνίας, που έζησαν από το 1971 στο γυμνασιακό οικοτροφείο αρρένων και θηλέων Κόνιτσας, αντίστοιχα, είναι σαφές το αυστηρά δομημένο καθημερινό πρόγραμμα που εφαρμοζόταν, βασισμένο στην αυστηρή πειθαρχία, στην απουσία δυνατότητας για αυτενέργεια και στην έλλειψη ελεύθερου χρόνου των παιδιών. Την αφοσίωση στις αξίες του “ελληνοχριστιανικού πολιτισμού” της μετεμφυλιακής περιόδου, συντηρούσε το γεγονός ότι ο τότε Μητροπολίτης Κονίτσης Σεβαστιανός, ένας αυταρχικός και αδιάλλακτος κληρικός, ήταν πρόεδρος της τριμελούς επιτροπής που επόπτευε τα οικοτροφεία της περιοχής.

Ο Κοσμάς έζησε στο γυμνασιακό οικοτροφείο αρρένων Κόνιτσας τέσσερα χρόνια, από το 1971 έως το 1974, οπότε και απαίτησε από τον πατέρα του να φύγει και να μείνει σε σπίτι στην πόλη, γιατί “δεν άντεχα

41 Εννέα παιδοπόλεις συνέχισαν να λειτουργούν μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και την επιστροφή των περισσότερων παιδιών στις οικογένειές τους.

άλλο”, όπως είπε. Για τις συνθήκες που ο ίδιος βίωσε στο οικοτροφείο αφηγείται:

“Υπήρχε αυστηρή πειθαρχία και πρόγραμμα τότε, τρομοκρατία από τους παιδαγωγούς, να μην λέμε πολιτικά, να πηγαίνουμε κάθε Σάββατο και Κυριακή στην εκκλησία, να πηγαίνουμε υποχρεωτικά για εξομολόγηση, να μην έχουμε ραδιόφωνο... εγώ είχα αγοράσει ένα ραδιόφωνο και μου το κατέσχεσε ο Ν. (ο παιδαγωγός) και μου το έδωσε τον Ιούνιο που έφυγα... Μετά το σχολείο τα απογεύματα, είχαμε υποχρεωτική μελέτη μέχρι το βράδυ, αυστηρό πρόγραμμα. Κάθε Τρίτη μόνο είχαμε έξοδο, βγαίναμε έξω στην αγορά να πάρουμε ένα γλυκό, τις άλλες μέρες απαγορευόταν να πάμε στην αγορά... Άσε η νηστεία! Νηστεία μας κάνανε 40 μέρες πριν τα Χριστούγεννα και 40 πριν το Πάσχα, αυτός ο Δεσπότης ήταν τρομοκράτης! Το οικοτροφείο υπάγονταν στο Ίδρυμα Βασιλεύς Παύλος, όμως διοικούνταν από τον Δεσπότη, σαν πρόεδρο και από τους ευυπόληπτους πολίτες της Κόνιτσας. Τώρα ποιοι ήταν οι ευυπόληπτοι πολίτες, ο δήμαρχος, ο χωροφύλακας, καταλαβαίνεις...”

Παρεμφερείς είναι και οι βιωματικές αναμνήσεις της Αντωνίας από τη ζωή στο οικοτροφείο θηλέων, έχοντας μείνει στην μνήμη της το αυστηρό καθημερινό πρόγραμμα που υπήρχε στο οικοτροφείο, ξύπνημα, στρώσιμο κρεβατιών, πρωινό, σχολείο και επιστροφή στο οικοτροφείο για μεσημεριανό φαγητό και διάβασμα όλο το απόγευμα μέχρι τον βραδινό ύπνο.

Άλλωστε μέχρι τη δεκαετία του '70, η ασκούμενη παιδαγωγική πολιτική στην Ελλάδα είναι άμεσα επηρεασμένη από το γενικότερο μετεμφυλιακό κλίμα του αυταρχισμού και της προγονοπληξίας. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964, η οποία επιδιώκει τον αστικό εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης, αλλά εξαιτίας των πολιτικών γεγονότων αυτής της περιόδου δεν προλαβαίνει να ολοκληρωθεί και να τεθεί σε εφαρμογή (Σιάνου-Κύργιου, Δήμος Κόνιτσας 1996, 508) .

Έτσι το ελληνικό παιδαγωγικό σύστημα παραμένει εγκλωβισμένο στο ιστορικό του παρελθόν σε όλη την διάρκεια της δικτατορίας, απόλυτα

υποταγμένο στον κοινωνικό έλεγχο των μηχανισμών του κράτους, προκειμένου να εξασφαλισθεί η εγχάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας και η συντήρηση της κοινωνικής αναπαραγωγής. Μετά τη δικτατορία, παρότι διαμορφώνεται ένα γενικότερο κλίμα για τον κοινωνικό και πολιτικό εκσυγχρονισμό, οι συντηρητικές άτολμες επιλογές των κυβερνήσεων αφήνουν την εκπαίδευση παγιδευμένη στον γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό μέχρι την επόμενη δεκαετία, που οριστικά εφαρμόζονται μια σειρά εκσυγχρονιστικών ρυθμίσεων⁴² με θεσμικές αλλαγές προς τον εκδημοκρατισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Σιάνου-Κύργιου, Δήμος Κόνιτσας 1996, 508, 509).

Ο Κοσμάς περιγράφει την καθημερινότητα στο γυμνασιακό οικοτροφείο αρρένων Κόνιτσας με μελανά χρώματα.

*“Αυτό που καθημερινά ζούσαμε ήταν τρομοκρατία!... πολύ κλάμα ρίχναμε, ειδικά στην αρχή, μετά γνωριζόμασταν με παιδιά, παίζαμε, ήταν αλλιώς! Πολλά παιδιά δεν άντεξαν το σταμάτησαν. Οι παιδαγωγοί ήταν πολύ αυταρχικοί, έριχναν ξύλο, ήταν δάσκαλοι αδιόριστοι και επειδή είχαν γνωστούς στο σύστημα που κυριαρχούσε τότε διορίζονταν παιδαγωγοί. Εκτός από τους παιδαγωγούς είχαμε τρομοκρατία και από τους μεγαλύτερους συμμαθητές, οι οποίοι μας κάναν *bullying*, παραμόνευαν πίσω από τις πόρτες και μας χτυπούσαν στο κεφάλι, καραμπόλα το λέγαμε τότε”.*

Και συνεχίζει αναφερόμενος στις συνθήκες που επικρατούσαν στο οικοτροφείο: “

‘Ημασταν 140-150 παιδιά περίπου, οι 60 μένανε σε έναν θάλαμο στον επάνω όροφο και οι άλλοι μοιράζονταν από 20 σε άλλα τρία δωμάτια κάτω και εμείς οι βλάχοι από την Λάκα Αώου μέναμε έξω σε ένα άλλο κτίριο δίπλα, ήμασταν πάνω από 20 θυμάμαι... Τρώγαμε στην τραπεζαρία, τρώγαμε στα ίδια τραπέζια που διαβάζαμε και τα βιβλία μας γινόνταν όλο λάδια”.

Στην αφήγησή του ο Κοσμάς αποδίδει τον αυταρχισμό που βίωσε στο γυμνασιακό οικοτροφείο στην χούντα και την τότε πολιτική κατάσταση

42 Νόμοι 309/1976, 576/1977 και 1566/1985.

της χώρας, καθώς και στον έλεγχο των οικοτροφείων από την Μητρόπολη. “Όλα αυτά άλλαξαν μετά την μεταπολίτευση” επαναλαμβάνει να επισημαίνει στην αφήγησή του. Ο ίδιος, όταν το 1988 διορίστηκε Διευθυντής της μεικτής πλέον μαθητικής εστίας, βασικός του στόχος ήταν ο περαιτέρω εκδημοκρατισμός της λειτουργίας της.

“Εμένα με διόρισαν, επειδή ανακατευόμουν με τα κόμματα και τα κοινά, για να καθιερώσω αυτή την αλλαγή στην μαθητική εστία, δηλαδή να εκδημοκρατιστεί και άλλο... ήδη είχαν γίνει πολλές αλλαγές από το 1982. Είχαν αλλάξει τελείως οι συνθήκες. Πήγα για να τ’ αλλάξω κι άλλο, για να μην ζουν τα παιδιά αυτά που ζήσαμε εμείς!”

Η Αντωνία, η οποία έζησε στο οικοτροφείο Θηλέων Κόνιτσας για πέντε χρόνια και τον έκτο μεταφέρθηκε στο νεόδμητο κτίριο της μαθητικής εστίας, έχει γενικά ευχάριστες αναμνήσεις από την παραμονή της. Στην αφήγησή της επικεντρώνεται στην μεγάλη αναβάθμιση των υποδομών με την μεταφορά στο νέο κτίριο.

“Μετά το 78 όταν έκλεισαν τα δύο οικοτροφεία αρρένων και θηλέων και μεταφέρθηκαν στη μαθητική εστία, άλλαξαν τελείως οι συνθήκες. Οι εγκαταστάσεις ήταν σύγχρονες, το κτίριο καινούργιο, είχε ντουλάπες, καλοριφέρ, πολυτελές εστιατόριο, τραπεζαρία, τηλεόραση, σύγχρονη κουζίνα, μπάνια και τα δωμάτια ήταν καθαρά και είχαν από τέσσερα κρεβάτια. Όταν εγώ μπήκα στο οικοτροφείο το ’71, οι συνθήκες ήταν δύσκολες. Ήμασταν περίπου 130 κορίτσια, σε δύο κτίρια και μέναμε σε κοιτώνες με 10 κρεβάτια χωρίς ντουλάπες. Την ποδιά την έστρωνα κάτω από το κρεβάτι και τα ρούχα τα κρεμούσαμε με καρφιά”.

Η Αντωνία, παρά τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που περιγράφει, εστιάζει περισσότερο στις καλές φίλες που έκανε τα χρόνια που έζησε στο οικοτροφείο, καθώς και στην αναγκαιότητα της επιλογής.

“Παρόλα αυτά πέρασα καλά, έκανα καλές φίλες εκεί! Το πήρα απόφαση εξαρχής και δεν μου έλειπαν οι γονείς και η αδελφή μου. Ήταν η μόνη επιλογή! ”

Ο σταδιακός εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης είχε άμεσο αντίκτυπο και στην λειτουργία των οικοτροφειακών δομών. Μετά την μεταπολίτευση, όπως προκύπτει και από τις συνεντεύξεις, η αυστηρή πειθαρχία άρχισε σταδιακά να χαλαρώνει με τον προσανατολισμό των δομών προς πιο σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους. Παράλληλα τα μαθητικά οικοτροφεία απομακρύνονται και θεσμικά από τον έλεγχο της εκκλησίας, όπως μας είπε ο Κοσμάς. Ως αποτέλεσμα του σταδιακού εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού της λειτουργίας των δομών, μέσα στις δύο δεκαετίες που μελετούμε, είναι τα βιώματα και οι μνήμες από τη ζωή στο οικοτροφείο να ποικίλλουν στους πληροφορητές ανάλογα με την ηλικία. Ένας άλλος παράγοντας που φαίνεται να συντέλεσε αρκετά στην υποκειμενικότητα των αναμνήσεων των πληροφορητών, είναι η ποιότητα των παροχών των δομών, καθώς και των κτιριακών υποδομών.

Ο Κυριάκος, ο οποίος ήταν οικότροφος στην παιδόπολη Αγία Σοφία από το 1975 έως το 1981, ως μαθητής στο γυμνάσιο και το λύκειο Αγριάς, έχει ευχάριστα βιώματα από την εκεί παραμονή του.

“Καλές οι συνθήκες, ωραία δωμάτια, μπάνια, φαγητό καλό, είχαμε τα πάντα! Το προσωπικό μας πρόσεχε,... ήταν πάρα πολύ ωραία για μένα, δεν έχω να θυμηθώ κάτι κακό... Αλλά και η παρέα με τα παιδιά, ήμασταν σαν μια οικογένεια. Ήταν πολύ καλό το κλίμα!”

Σημαντικό βέβαια είναι, ότι οι κτιριακές υποδομές και η ποιότητα των παροχών ήταν πολύ καλύτερες στην παιδόπολη Αγία Σοφία από τα γυμνασιακά οικοτροφεία που λειτουργούσαν στην Κόνιτσα μέχρι την κατασκευή του νέου κτιρίου της μαθητικής εστίας. Η παιδόπολη ήταν μια καλά οργανωμένη δομή που ήδη λειτουργούσε τριάντα χρόνια. Βρισκόταν σε ένα αυτόνομο κτιριακό συγκρότημα μπροστά στη θάλασσα, δίπλα από ένα αστικό κέντρο, τον Βόλο και ήταν στελεχωμένη με όλο το απαραίτητο, έμπειρο προσωπικό. Υπήρχαν μεγάλα δωμάτια με ντουζιέρες, οι κοιτώνες ήταν σε ανεξάρτητα κτίρια, υπήρχαν ελεύθεροι χώροι, γήπεδα, τραπεζάριες, κουζίνες και διέθετε όλο τον αναγκαίο εξοπλισμό για την επαρκή λειτουργία της δομής.

Όπως θυμάται ο Κυριάκος, στην παιδόπολη τότε υπήρχε ιεραρχία και τα παιδιά ακολουθούσαν συγκεκριμένο ημερήσιο πρόγραμμα, χωρίς όμως

ο ίδιος να αισθάνεται καταπιεσμένος. Μετά το πρωινό πήγαιναν στο σχολείο στην Αγριά, επέστρεφαν στην παιδόπολη για το μεσημεριανό φαγητό και τα απογεύματα διάβαζαν, έπαιζαν στα γήπεδα ή τους ελεύθερους χώρους, ενώ κάποια απογεύματα την εβδομάδα μπορούσαν να πηγαίνουν βόλτα στο Βόλο ή να συναντιούνται με συμμαθητές και συμμαθήτριες τους εκτός παιδόπολης. Στις αφηγήσεις του ο Κυριάκος εστιάζει στο “οικογενειακό κλίμα” που βίωσε στην παιδόπολη, στην αλληλεγγύη ανάμεσα στα παιδιά και στους πολλούς καλούς φίλους που έχει κρατήσει ακόμη.

Οι συνθήκες που περιγράφει ο Ντίνος, που έμεινε στην μεικτή πλέον μαθητική εστία Κόνιτσας στα τέλη της δεκαετίας του ογδόντα, είναι τελείως διαφορετικές από τη προηγούμενη δεκαετία, επιβεβαιώνοντας ότι οι εκσυγχρονιστικές αλλαγές, η χαλάρωση της αυστηρής πειθαρχίας και οι προσπάθειες εκδημοκρατισμού στα οικοτροφεία είχαν αποδώσει καρπούς.

“Υπήρχε πειθαρχία, αλλά όχι αυστηρότητα. Είχαμε πρόγραμμα, πρωινό, μετά σχολείο, μετά γυρίζαμε για φαγητό στην εστία και τα απογεύματα ήταν ελεύθερα. Μπορούσαμε να διαβάσουμε, να παίξουμε, να δούμε τηλεόραση, να βγούμε βόλτα στην πόλη. Έπρεπε όμως να έχουμε γυρίσει μέχρι τις 10 το βράδυ, γιατί η πόρτα έκλεινε. Πηγαίναμε και συχνά εκδρομές και σε παραστάσεις, υπήρχε και στην εστία μια καλλιτεχνική ομάδα και όποιος ήθελε συμμετείχε. Θα προτιμούσα να ήμουν σπίτι μου, με τους γονείς και τα αδέρφια μου, αλλά και στην εστία δεν πέρασα άσχημα, έκανα πολλούς φίλους που βλέπουμε ακόμα”.

Και όσον αφορά τον εκκλησιασμό ο Ντίνος αναφέρει,

“Κάθε Κυριακή πρωί υπήρχε εκκλησιασμός, αλλά πήγαινε όποιος ήθελε. Δεν ήταν όπως παλιά. Μόνο στα οικοτροφεία της Μητρόπολης ήταν υποχρεωτικός ο εκκλησιασμός, εκεί είχαν ακόμα αυστηρό πρόγραμμα. Μετά την μεταπολίτευση, όταν ο Δεσπότης σταμάτησε να ανακατεύεται με την εστία, πολλά άλλαξαν”.

Ένα άλλο θέμα που αναδύεται από τις αφηγήσεις του Κοσμά και της Αντωνίας είναι οι έμφυλοι διαχωρισμοί της κοινωνίας στην ελληνική

επαρχία στις αρχές της δεκαετίας του '70, που αντανakλαστικά κυριαρχούσαν στα σχολεία και τα οικοτροφεία. Αναφερόμενος στον έμφυλο διαχωρισμό του σχολείου ο Κοσμάς θυμάται:

“Το θηλέων ήταν άλλο σχολείο, στο ίδιο κτίριο αλλά χωριστά οι τάξεις, είχε διαφορετική πόρτα. Και στα διαλείμματα χωριστά ήμασταν”. Και για το οικοτροφείο θηλέων είπε: “τα κορίτσια είχαν άλλο οικοτροφείο εδώ πιο κάτω,.....ούτε τολμούσαμε να περάσουμε μπροστά!”

περιγράφοντας με συντομία και περιεκτικότητα την επικρατούσα έμφυλη κατάσταση και τον κοινωνικό συντηρητισμό στην ελληνική αγροτική επαρχία εκείνη την εποχή.

Στη συνέχεια, αναφερόμενος στις μετέπειτα προσπάθειες των παιδιών να αλλάξει ο έμφυλος διαχωρισμός που επικρατούσε στο σχολείο, ως αποτέλεσμα και των μεταπολιτευτικών εκσυγχρονιστικών προσπαθειών στην εκπαίδευση, ο Κοσμάς αφηγείται,

“όταν άρχισε η αλλαγή μετά το 76⁴³, ακούστηκε από τα Γιάννενα ότι θα καταργηθεί η ποδιά... Για να μην κάνουμε λοιπόν χώρια βόλτα, (τα αγόρια έβγαιναν στο προαύλιο σε χωριστό χώρο από τα κορίτσια, κατά τα σχολικά διαλείμματα) οι πιο επαναστάτες, εγώ και κάποιοι άλλοι σμίξαμε και τη βόλτα... βγαίναμε βόλτα μαζί, μέσα στο σχολείο, στο προαύλιο, μέχρι τότε απαγορευόταν να βγούμε βόλτα μαζί, μισοί από δω και μισοί από κει”.

Η Αντωνία επίσης θυμάται ότι αρχικά δεν μιλούσαν καθόλου με τα αγόρια, ούτε στο σχολείο, ούτε στην αγορά ή τον εκκλησιασμό, αν τύχαινε να συναντηθούν.

“Μετά όταν λειτούργησε η μαθητική εστία ήταν τελείως διαφορετικά. Καμία σχέση με το παρελθόν, μέναμε μαζί στο ίδιο κτίριο, σε διαφορετικούς ορόφους βέβαια, αλλά ίδια τραπεζαρία, ίδια αίθουσα εκδηλώσεων, ίδια αυλή. Μόλις έφυγα εγώ έγινε και το σχολείο μεικτό, ενώθηκαν αρρένων και θηλέων. Εμείς ούτε να το σκεφτούμε να μιλήσουμε σε αγόρι στον δρόμο!”

43 Ο πληροφορητής υπονοεί εδώ τις νομοθετικές ρυθμίσεις εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης του 1976 και 1977.

Οι περιγραφές αυτές φανερώνουν πως βίωσαν οι αφηγητές το εύρος των εκσυγχρονιστικών μεταρρυθμίσεων στην εκπαίδευση, αναφορικά με τον έμφυλο διαχωρισμό, που συντελέστηκαν σε λίγα μόλις χρόνια και ολοκληρώθηκαν στις αρχές της επόμενης δεκαετίας.

Στην αφήγηση του Κυριάκου, τα κορίτσια είναι πλέον οι συμμαθήτριες του, αφού στις τελευταίες τάξεις του λυκείου τα σχολεία είχαν ήδη γίνει μεικτά. Θυμάται ότι αγόρια και κορίτσια έβγαιναν μαζί βόλτα τα απογεύματα στην Αγριά ή στον Βόλο, καθώς και ότι επιτρεπόταν να καλούν τους συμμαθητές και τις συμμαθήτριες τους μέσα στους χώρους της παιδόπολης τα Σαββατοκύριακα. Τέλος ο Ντίνος δεν κάνει καμία νύξη στην αφήγησή του για το άλλο φύλο. Ήταν πλέον δεδομένο ότι τα κορίτσια μπορούν να είναι είτε συμμαθήτριές του, είτε συγκατοικοί μέσα στους χώρους της μαθητικής εστίας.

Μνήμη και Μεταμνήμη

Στις αφηγήσεις βιωμάτων, όπως είναι οι συνεντεύξεις που λήφθηκαν για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, ιδιάζουσα σημασία έχει η έννοια του χρόνου. Δεδομένου ότι οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν τριάντα με σαράντα χρόνια μετά την ολοκλήρωση της παραμονής των αφηγητών είτε στην παιδόπολη Αγία Σοφία, είτε στα μαθητικά οικοτροφεία της Κόνιτσας, οι αφηγήσεις των πληροφορητών, όπως είναι αναμενόμενο, εστιάζουν στις αναμνήσεις τους από το παρελθόν, μέσα από το πρίσμα της υποκειμενικότητας της αντίληψης αλλά και της επιλεκτικότητας της μνήμης.

Η ανάκληση των συγκεκριμένων αναμνήσεων, που οι πληροφορητές θεώρησαν σημαντικές για να μοιραστούν μαζί μου, προσπαθώντας να αναπλάσουν τις καταστάσεις, τις κοινωνικές σχέσεις, τις αντιλήψεις που επικρατούσαν και τα συναισθήματα που δημιουργήθηκαν και εξακολουθούν να παραμένουν ζωντανά στην μνήμη τους, σχετίζεται άμεσα με το νόημα που έχουν αποδώσει στις βιωμένες εμπειρίες της ζωής τους και την συνεισφορά που είχαν στην διαμόρφωση της ταυτότητας τους. Η προφορική βιοματική μνήμη είναι επιλεκτική και μεταβλητή, καθορίζεται από το παρόν της αφήγησης, τη σχέση με τον

ερευνητή, τη μνήμη της κοινωνικής ομάδας, τη δημόσια μνήμη. Είναι μια ενεργής διαδικασία παραγωγής νοημάτων.

Η κοινωνική κατασκευή της μνήμης και η επιρροή που ασκούν τα κοινωνικά πλαίσια στην διαμόρφωση των αναμνήσεων, έχουν επισημανθεί και μελετηθεί ήδη από το 1925, στο πρωτοποριακό έργο του Maurice Halbwachs, (*Les cadres sociaux de la memoire*), όπου επισημαίνει ότι όταν διαβάζουμε ξανά ως ενήλικοι κάποιο από τα αγαπημένα βιβλία των παιδικών μας χρόνων, μπορεί με έκπληξη να διαπιστώσουμε ότι είμαστε ανίκανοι να βιώσουμε ξανά τις ζωηρές εντυπώσεις που μας είχε προκαλέσει αυτό το βιβλίο όταν ήμασταν παιδιά. Ο Halbwachs αποδίδει αυτή την αδυναμία να ξαναζήσουμε τις αρχικές μας εμπειρίες στο γεγονός ότι αυτές έχουν εκτοπισθεί από τις μεταγενέστερες εμπειρίες μας, καθώς και από το σύνολο των ιδεών που έχουμε για την κοινωνία στο παρόν.

Η προσωπική, βιωματική μνήμη συσχετίζεται τόσο με την αντίληψη των πραγμάτων, όσο και με την σημασία και το ενδιαφέρον που αποδίδουμε στις βιωμένες καταστάσεις. Η επιλεκτικότητα και μεταβλητότητα της μνήμης, ως μια διαδικασία μέσω της οποίας το παρελθόν έρχεται στο παρόν, αναπλάθεται και διαρκώς ανανεώνεται υπό το πρίσμα των εξελίξεων του παρόντος, επισημάνθηκε αρκετά νωρίς από τον Halbwachs (1925). Συνειδητά, ή τις περισσότερες φορές ασυνείδητα, επιλέγουμε τι θα θυμόμαστε και τι θα ξεχάσουμε, ενώ το νόημα που αποδίδουμε στις παρελθούσες εμπειρίες μας καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την παρούσα κατάσταση μας.

Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο σημαντικό να επισημανθεί θεωρώ ότι είναι το ότι, τόσο ο Κοσμάς όσο και ο Ντίνος, αν και έζησαν στα μαθητικά οικοτροφεία της Κόνιτσας σε διαφορετικές εποχές και κάτω από άλλες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, θεωρούν το πολιτικό σύστημα και τον τότε Μητροπολίτη -ως μέρος του συστήματος- ως τον κατεξοχήν υπεύθυνο για τον αυταρχισμό στα οικοτροφεία της περιοχής κατά την περίοδο της δικτατορίας. Παράλληλα, στις συνεντεύξεις τους επαναλαμβάνονται αναφορές και σχόλια για την πολιτική κατάσταση της εποχής, που δεν υπάρχουν στις συνεντεύξεις των άλλων δύο πληροφορητών. Σημειωτέον είναι ότι και οι δύο έχουν μακρόχρονη ενεργή πολιτική δράση και συμμετοχή στα κοινά με τον προοδευτικό-

σοσιαλιστικό και αριστερό χώρο αντίστοιχα, ως απόδειξη του ότι το νόημα που αποδίδουμε στο παρελθόν επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις αντιλήψεις του παρόντος.

Ένας τρόπος με τον οποίο συγκροτούμε την υποκειμενικότητα μας ως εαυτό με νόημα είναι μέσα από τη σύνθεση των αφηγήσεων για τη ζωή μας που βασίζονται σε επαναλαμβανόμενα θέματα και αναμνήσεις. Ο Halbwachs είδε τις επαναλαμβανόμενες αναμνήσεις σαν τα τούβλα με τα οποία χτίζουμε την ταυτότητα μας. Ενώ οι εμπειρίες στις οποίες βασίζονται οι αναμνήσεις αυτές παραμένουν ίδιες, το νόημά τους μπορεί να αλλάζει μαζί με την ταυτότητά μας (Van Boeschoten & Danforth 2015, 335). Το παρόν, το σημείο δηλαδή που γίνεται η αφήγηση της ιστορίας, παίζει κεντρικό ρόλο για τη διαμόρφωσή της επειδή είναι το πρίσμα μέσα από το οποίο ερμηνεύεται ολόκληρη η ιστορία.

Η υποκειμενικότητα της μνήμης και η επιρροή της στη διαμόρφωση των ατομικών ταυτοτήτων, αναδεικνύεται διερευνώντας τις υποκειμενικές αλήθειες που εκφράζονται στις πρωτοπρόσωπες αφηγήσεις των πληροφορητών.

“Αυτό που καθημερινά ζούσαμε ήταν τρομοκρατία!”, τονίζει ο Κοσμάς περιγράφοντας τα βιώματά του από το γυμνασιακό οικοτροφείο αρρένων Κόνιτσας. Η Αντωνία όμως, που την ίδια περίοδο έζησε στο οικοτροφείο θηλέων, αναγνωρίζει μεν ότι υπήρχε αυστηρή πειθαρχία, αλλά αυτό δεν φαίνεται να την απασχολεί και εν γένει ήταν ευχαριστημένη από τη ζωή στο οικοτροφείο. Στην αφήγησή της εστιάζει περισσότερο στις σχέσεις με τα άλλα κορίτσια και στις καλές φίλες που έκανε κατά την εκεί παραμονή της και όχι στην επιβαλλόμενη πειθαρχία. Γεγονός επίσης είναι ότι, ο τρόπος με τον οποίον τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης διαμορφώνουν τις ατομικές αναμνήσεις, είναι ταυτόχρονα και προϊόν υποκειμενικότητας και ατομικής εμπρόθετης δράσης, όπως αποδεικνύεται και από το ότι οι αφηγήσεις ανθρώπων με κοινά βιώματα συχνά μπορεί να είναι αντικρουόμενες, εστιάζοντας σε διαφορετικές πτυχές της ίδιας ιστορίας.

Οι προσωπικές αναμνήσεις, ωστόσο, δεν καθορίζονται μόνο από το παρόν. Η σημασία που έχουν τα *‘πολιτισμικά σενάρια’*, δηλαδή οι

προϋπάρχουσες πολιτισμικές αφηγήσεις σύμφωνα με τις οποίες τα άτομα νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους και κατασκευάζουν τις αναμνήσεις, έχει αναδειχτεί σε αρκετές πρόσφατες έρευνες⁴⁴. Η μνήμη της κοινωνικής ομάδας και η δημόσια μνήμη συσχετίζεται άμεσα με την προσωπική μνήμη και την νοηματοδότηση των βιωμάτων.

Αυτά τα πολιτισμικά σενάρια μπορεί να συνδέονται με το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον συγκεκριμένων ανθρώπων, αλλά μπορεί να περιλαμβάνουν και στοιχεία από ‘ηγεμονικές αφηγήσεις’ που κυκλοφορούν ευρέως. Η διαμόρφωση της μνήμης, αλλά και της ταυτότητας και της φαντασίας των ατόμων, είναι τόσο συνυφασμένη με το ιστορικό και κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο που ζουν, σε σημείο που δεν είναι εφικτό να διαχωρισθούν από αυτό το πλαίσιο (M. Kontopodis & V. Matera, 2010, 1).

Αξίζει εδώ να επισημανθεί νομίζω, ότι ο Κοσμάς όταν, κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, αναφερόταν στην βασίλισσα Φρειδερίκη, την αποκαλούσε “*η Φρ(ε)ίκη*”. Η Φρειδερίκη, ένα αμφιλεγόμενο δημόσιο πρόσωπο, σημάδεψε την μετεμφυλιακή ιστορία της Κόνιτσας, μέσα και από τις επισκέψεις της στην πόλη κατά την διάρκεια και μετά τον ελληνικό Εμφύλιο, όσο και από την πορεία του αγάλματος της βασίλισσας που ανεγέρθηκε στην κεντρική πλατεία το 1953, απομακρύνθηκε το 1973 (Van Boeschoten & Danforth 2015, 121) και που η επαναφορά του ακόμη και σήμερα συνεχίζει να προκαλεί αντιπαραθέσεις στην τοπική κοινωνία⁴⁵. Ενώ λοιπόν το παρόν φαίνεται να διαμορφώνει το νόημα του παρελθόντος, είναι επίσης αλήθεια ότι το παρελθόν διαμορφώνει το νόημα του παρόντος, επηρεάζοντας τις αφηγήσεις βιωμάτων.

Τέλος, θα ήθελα εν συντομία να αναφερθώ στις “κοινότητες μνήμης”, όπως έχουν ορισθεί από τον Halbwachs (1997, 129-30), ως ομάδες ανθρώπων που έχουν κοινές εμπειρίες και διαμορφώνουν τις αναμνήσεις τους μέσα από την κατά πρόσωπο αλληλεπίδραση, καθώς και πράξεις ενθύμησης. Τα μέλη μιας κοινότητας μνήμης, είτε ζουν

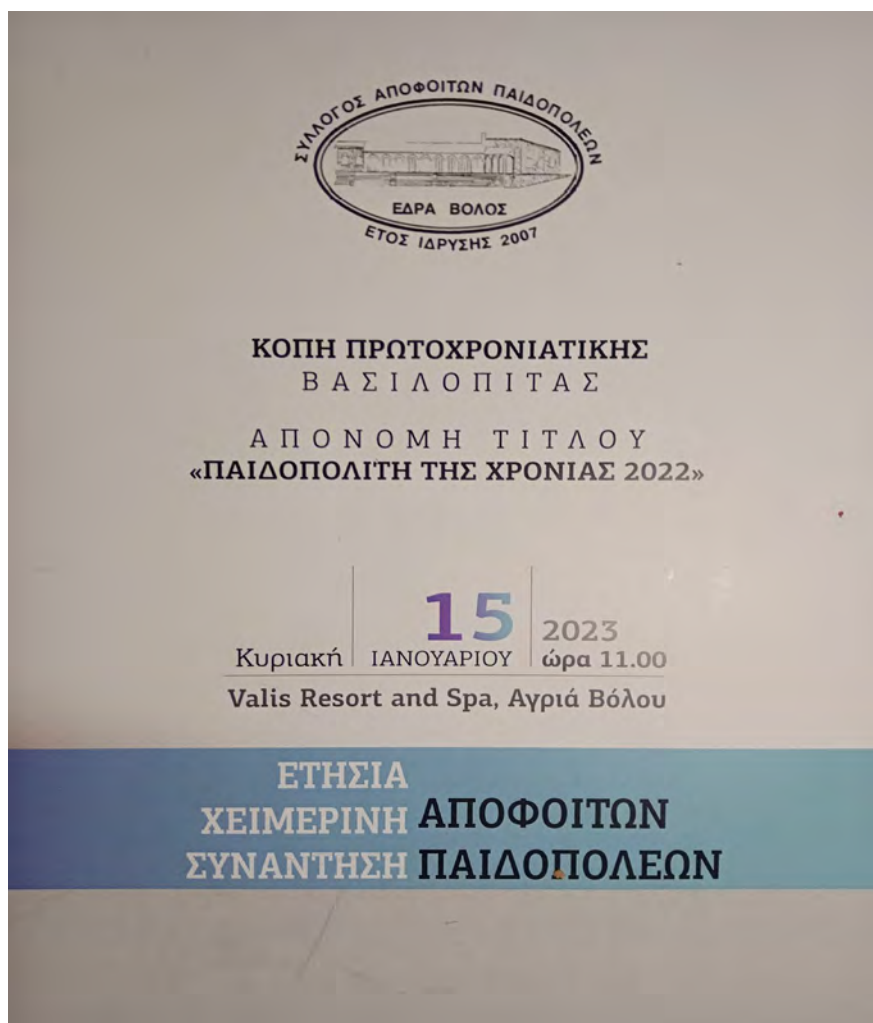
44 Βλ. ενδεικτικά, Green Anna, 2004, “Individual Remembering and Collective Memory. Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates”.

45 Τελευταία προσπάθεια επαναφοράς του αγάλματος έγινε από τον Δήμαρχο Κόνιτσας τον Μάρτιο του 2021. βλ. [Κόνιτσα: Ο δήμαρχος θέλει να επαναφέρει άγαλμα της βασίλισσας Φρειδερίκης | Έθνος \(ethnos.gr\)](#)

πραγματικά μαζί είτε όχι, προσπαθούν να βγάλουν κάποιο νόημα από το παρελθόν και έτσι συμβάλλουν στη συγκρότηση της ταυτότητας τους μέσω της πράξης και της αφήγησης. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, διαχωρίζουν το εαυτό τους από τους όσους δεν έχουν ζήσει τις ίδιες εμπειρίες, καθώς τα μέλη συνδέονται μεταξύ τους μέσω υπερτοπικών δεσμών, σχηματίζοντας μια κοινότητα συμφερόντων ή συναισθημάτων.

Πρόκειται για βιωματικές κοινότητες μνήμης, όπου οι αφηγήσεις δομούνται κυρίως στη βάση της βιωμένης εμπειρίας, δημιουργώντας κλειστά κοινωνικά δίκτυα όπου μοιράζονται τις αναμνήσεις και τις εμπειρίες τους. Η συγκρότηση της ταυτότητας, η δημιουργία νοήματος, η διατήρηση των ορίων και η αναγνώριση της κοινότητας είναι κεντρικές έννοιες για τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τις μνήμες που έχουν κρατηθεί ζωντανές από αυτές τις κοινότητες (Van Boeschoten & Danforth 2015, 330-32).

Στο πλαίσιο αυτό, θεωρώ ότι λειτουργεί ο *Σύλλογος Αποφοίτων Παιδοπόλεων* διοργανώνοντας ετήσιες, κλειστές εκδηλώσεις, όπως αυτή που συμμετείχα τον Ιανουάριο του 2023. Στις εκδηλώσεις αυτές απόφοιτοι των παιδοπόλεων διαφόρων ηλικιών και επαγγελματιών, έρχονται από όλη την Ελλάδα ή ακόμη και το εξωτερικό, προκειμένου να συναντήσουν άλλους οικότροφους, που μπορεί να είχαν ζήσει σε κάποια διαφορετική παιδόπολη (53 παιδοπόλεις λειτουργούσαν ανά την Ελλάδα κατά τον ελληνικό Εμφύλιο) και να μοιραστούν τις αναμνήσεις τους από τα κοινά τους βιώματα, συγκροτώντας την ταυτότητα του *“Παιδοπολίτη”*. Οι εκδηλώσεις αυτές, καθώς και η θέσπιση της ετήσιας βράβευσης του *“Παιδοπολίτη της Χρονιάς”* στοχεύουν, πιστεύω, στην ανά τακτά διαστήματα αναμόχλευση της μνήμης και των κοινών, σημαντικών για αυτούς βιωμάτων από την παραμονή τους σε κάποια παιδόπολη, σε μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην μνήμη και την λήθη.

Η πρόσκληση της ετήσιας συνάντησης Αποφοίτων Παιδοπόλεων 2023 για την απονομή του τίτλου Παιδοπολίτη της Χρονιάς 2022

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εργασία, έγινε μια προσπάθεια να προσεγγίσω την κινητικότητα μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που παρατηρείται στην ελληνική αγροτική επαρχία τις δεκαετίες του 1970 και 1980. Βασίστηκε στις προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν στα δύο οικοτροφεία, την παιδόπολη Αγία Σοφία και τα μαθητικά οικοτροφεία στην Κόνιτσα, ενώ η βιβλιογραφική διερεύνηση του ιστορικού πλαισίου καθώς και της ιστορίας των δύο δομών συνεισέφερε ουσιαστικά στην κατανόηση των επικρατουσών συνθηκών και του κοινωνικό-πολιτιστικού περιβάλλοντος, κυρίως όσον αφορά στις ακριτικές ελληνικές επαρχίες, όπως η Κόνιτσα.

Οι δύο δομές ξεκίνησαν να λειτουργούν μέσα στο ίδιο ιστορικό πλαίσιο της μετεμφυλιακής Ελλάδας, υπό την Βασιλική Πρόνοια, η οποία από την δεκαετία του '50 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 70 που καταργείται, παίζει σημαντικό ρόλο στην μεταπολεμική προσπάθεια ανάπτυξης και ανασυγκρότησης της ελληνικής υπαίθρου υλοποιώντας μεγάλο εύρος κοινωφελών και προνοιακών δράσεων. Τις δύο επόμενες δεκαετίες, τόσο η παιδόπολη Αγία Σοφία στην Αγριά, όσο και η μαθητική εστία Κόνιτσας φιλοξενούν μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, προερχόμενους είτε από γειτονικά χωριά, είτε και από άλλες απομακρυσμένες και δυσπρόσιτες περιοχές, οι οποίοι φοιτούν στα γυμνάσια και λύκεια των δύο περιοχών. Σήμερα, η μαθητική εστία της Κόνιτσας εξακολουθεί να λειτουργεί, αν και φιλοξενεί πολύ λιγότερους μαθητές από το παρελθόν, ενώ, όπως ήδη είδαμε, τις δύο τελευταίες δεκαετίες οι χώροι της παιδόπολης Αγία Σοφία έχουν αποκτήσει διαφορετικές χρήσεις.

Οι προφορικές μαρτυρίες των ανθρώπων που έζησαν ως έφηβοι μαθητές στις δύο δομές, όπως ήταν αναμενόμενο, περιλαμβάνουν αφηγήσεις των βιωμένων εμπειριών τους από τη ζωή τους στα μαθητικά οικοτροφεία, αλλά και ιστορικές πληροφορίες και στοιχεία από δημόσιες αναπαραστάσεις της ιστορίας, όπως βιώθηκαν στις περιοχές και την εποχή που ζούσαν. Στις αφηγήσεις των πληροφορητών επίσης, συμπεριλαμβάνονται τα συναισθήματα που βίωσαν και έχουν

παραμένει ακόμη ζωντανά στην μνήμη τους, καθώς και οι επιδιώξεις, οι προσδοκίες και τα όνειρά τους για το μέλλον, αλλά και προσωπικές αξιοδοτήσεις της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης της εποχής και της καθημερινότητάς τους ζώντας στα μαθητικά οικοτροφεία.

Η υποκειμενικότητα, επιλεκτικότητα και μεταβλητότητα της προφορικής μνήμης βιωμάτων, αλλά και η επιρροή της από την μνήμη της κοινωνικής ομάδας, το ιστορικό πλαίσιο και το πολιτισμικό περιβάλλον, έκανε ακόμα πιο συναρπαστική την αναζήτηση της προσωπικής αλήθειας κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Εξίσου συναρπαστική ήταν και η εμπειρία της αναζήτησης των πληροφορητών, κυρίως στην ακριτική Κόνιτσα και τα γύρω χωριά.

Εάν μπορεί να βγει ένα συμπέρασμα από αυτή την εργασία, θα ήταν πιστεύω ότι, τα μαθητικά οικοτροφεία που συστάθηκαν και λειτουργούσαν από την μεταπολεμική εποχή, συνεισέφεραν στον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, δίνοντας τη δυνατότητα σε χιλιάδες παιδιά από την ελληνική αγροτική επαρχία να συνεχίσουν το σχολείο και ως δρώντα υποκείμενα να πάρουν τη ζωή τους στα χέρια τους, δημιουργώντας μια νέα ταυτότητα διαφορετική από των οικογενειών τους. Λειτουργήσαν ως μια διαδικασία νεωτερισμού για την τότε ελληνική, αγροτική κατά βάση, οικονομία και την συντηρητική κοινωνία της επαρχιακής Ελλάδας, συνεισφέροντας στον εκσυγχρονισμό τόσο της οικονομίας, όσο και της κοινωνίας της χώρας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andreou A., Iliadou-Tachou S., Mpetsas I., 2012, *“Frederica’s Children or Marshall Plan’s Kids? Students of the Royal Educational Institutions in Post-War Greece”*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing

Appadurai Arjun, 1996, *“Modernity at Large, Cultural Dimensions of Globalization”*, Μινεάπολις, University of Minnesota Press

“Αναγνωστοπούλειον Γεωργικόν Σχολείον Κονίτσης”, 1961, Αθήνα, Εκδόσεις Ίδρυμα Σχολών Μιχαήλ Ανάγνου

Ατζακάς Γιάννης, 2007, *“Θολός Βυθός”*, Αθήνα, Εκδόσεις Άγρα

Βασιλική Πρόνοια, 1957, *“Απολογισμός δεκαετίας 1947-57”*, Αθήνα

Breckenridge Carol, Arjun Appadurai, 1989, *“Editors’ Comment: On Moving Targets”*, Public Culture 2 (1): i

Βερβενιώτη, Τασούλα, 2008, «Καλλιόπη Μουστάκα: Αρχηγός Παιδόπολης “Αγίας Σοφίας” Βόλου» στο Αρχαιοτάξιο, τεύχος 10, Ιούνιος 2008

Clifford James , 1997, *“Routes. Travel and Translation in the late Twentieth Century”*, Κάιμπριτζ, Μ.Α. Harvard University Press

Γκούτος Χαρίλαος, 2021, *“Από την Ιστορία της Επαρχίας Κόνιτσας”*, Τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Λειμών

Δήμος Κόνιτσας, 1996, *“Η Επαρχία Κόνιτσας στο Χώρο και τον Χρόνο, Εισηγήσεις στο Α΄ Επιστημονικό Συμπόσιο 12, 13, 14 Μαΐου 1995”*
Επιμέλεια Βασίλης Νιτσιάκος, Κόνιτσα, Εκδόσεις Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας

Διονυσιάδης Σπύρος, 2010, *“Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας 1947-2007. Εξήντα Χρόνια Κοινωνικής Προσφοράς”*, Αθήνα, Εκδόσεις Πελασγός

Ευθυμίου Αναστάσιος, 1997, *“Σελίδες από την Ιστορία της Κόνιτσας”*, Κόνιτσα, Εκδόσεις Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας

Foucault Michel, 1979, *"Discipline and Punish. The Birth of the Prison"*, Νέα Υόρκη, Vintage Books

Green Anna, 2004, "Individual Remembering and Collective Memory. Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates", *Oral History* 32 (2): 35-44

Halbwachs Maurice, (1925) 2013, *"Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης"*, μετάφραση Ε. Ζέη, Αθήνα, εκδόσεις Νεφέλη

Halbwachs Maurice, 1997, *La memoire collective*, Παρίσι, Albin Michel

Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ.Κ., 1994, *"Η Ανισότητα στην Ελληνική Εκπαίδευση. Η εξέλιξη των ευκαιριών πρόσβασης στην Ελληνική Εκπαίδευση (1960-1994)"*, Αθήνα, εκδόσεις Γκούτενμπεργκ

Kontopodis M. & Matera V., 2010, *"Doing Memory, Doing Identity; Politics of the Everyday in Contemporary Global Communities"*, *Outlines – Critical Practice Studies*, No. 2, 2010, (1-14)

Λιάκος Αντώνης, 2019, *"Ο ελληνικός 20ος αιώνας"*, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις

Μαργαρίτης Γιώργος, 2001, *"Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου 1946-49"*, τόμος 2, Αθήνα, Εκδόσεις Βιβλιόραμα

Marcus George E. 1998, *"Ethnography in/of the World System. The Emergence of Multi-Sited Ethnography"*, στο *Ethnography through Thick and Thin*, Πρίνστον, Princeton University Press

Marcus George E. και Michael M. J. Fischer 1986, *"Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences"*, Σικάγο, University of Chicago Press

Νικολάου Άννα, 2014, *"Μνήμη και Ταυτότητα στην Ήπειρο. Εθνο-Πολιτισμικοί Δεσμοί και Ανοικοδόμηση Σχέσεων στο Ελληνοαλβανικό Σύνορο"*, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 142 Α΄, σελ. 159-166

Nitsiakos Vassilis, 2010, *"On the border. Transborder mobility, ethnic groups and boundaries on the Albanian–Greek frontier"*, New Brunswick, London, Transaction

Παπαδημούλη Χρ. Τάκη, 1972, *"Η Κόνιτσα που έσβησε"*, Αθήνα

Πατρή Μαρία, 2011, *"Πρόσφυγες, παιδική ηλικία και κράτος πρόνοιας: η περίπτωση της Παιδόπολης «Αγία Σοφία» της Αγριάς Βόλου"*, Βόλος, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Queen Frederica of the Hellenes, 1971, *"A Measure of Understanding"*, London, St. Martin's Press

Relph Edward, 1976, *"Place and Placelessness"*, Λονδίνο, Pion

Σιάνου-Κυργίου Ελένη, 2012, *"Εκπαίδευση και κοινωνικές ανισότητες"*, Αθήνα, εκδόσεις Μεταίχμιο

Τσούκας Νίκος, 2006, *"Η Παιδόπολη «Αγία Σοφία» Βόλου"*, στο περιοδικό *Εν Βόλω*, 21^ο τεύχος, Απρίλιος-Ιούνιος 2006

UNESCO, 1949, *"A child named Marika... The Fate of 340.000 Greek Refugee Children"*, Paris

Van Boeschoten Riki, Loring M. Danforth, 2015, *"Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης"*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Vervenioti, Tasoula, 2001, *"Saved or Kidnapped? The Children of the Greek Civil War"*, Unpublished manuscript.

Χασιώτης, Λουκής, 2009, *"Εθνοκοφροσύνη και αντικομμουνισμός στο νεανικό τύπο: Η περίπτωση του περιοδικού Παιδόπολις, 1950-1951"*, Ίστωρ 15 σ.277-305

Χατζημιχάλης Κωστής, 1994 *"Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική. Κείμενα από την διεθνή εμπειρία"*, Αθήνα, εκδόσεις Εξάντας

ΑΠΟΘΕΤΗΡΙΑ, ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ, ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ, ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Γενικά Αρχεία του Κράτους, www.greekarchivesinventory.gak.gr

Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο, www.avarchive.gr

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου, www.efimeris.nlg.gr

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α. www.elia.org.gr

Ηλεκτρονική Εφημερίδα Κόνιτσας, www.e-konitsa.gr

Ημερήσια Εφημερίδα της Ηπείρου, www.proinoslogos.gr

ΙΝΕΔΙΒΙΜ [Ίδρυμα Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης - ΙΝΕΔΙΒΙΜ \(inedivim.gr\)](http://inedivim.gr)

Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Περιφέρειας Ηπείρου, kkppe.gr

Σύλλογος Αποφοίτων Παιδοπόλεων, www.paidopolis.gr